

OBSAH

<i>Jaromír Bělič</i> : Za upevňování kontaktu mezi češtinou a slovenštinou na poli terminologie	1
<i>D. S. Lotte</i> : Tvoření soustavy vědeckých technických termínů	7
<i>Ján Horecký</i> : Na okraj českého a slovenského anatomického názvoslovia	16
<i>Rudolf Bárta</i> : Silikátové názvosloví	23
<i>Rudolf Bárta</i> : Terminologie silikátového průmyslu	28
<i>Ivan Viest—Eugen Kevický</i> : Zo slovenskej železničnej terminológie	32

Diskusie

<i>Vlado Uhlár</i> : K niektorým otázkam slovenskej textilnej terminológie	42
--	----

Zprávy a posudky

<i>Ivo Kruliš—Miroslav Roudný</i> : Úsilí o normalizaci hutnického názvosloví	56
<i>Milan Ptáček</i> : Názvosloví vstřikovacího zařízení naftových motorů	60
<i>Jan Průcha</i> : Příprava slovníku literárněvědných termínů v SSSR	62

ČESKOSLOVENSKÝ TERMINOLOGICKÝ ČASOPIS
orgán Československej ústrednej terminologickej komisie
pri Prezídii ČSAV

ROČNÍK I — 1962 — ČÍSLO 1

Vydáva

VÝDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED V BRATISLAVE

Hlavný redaktor dr. Ján Horecký, C. Sc.

Výkonný redaktor Ivan Masár

Redakčná rada: čl. kor. Jaromír Bělič, dr. Milan Jelínek, C. Sc.,
dr. Ján Horecký, C. Sc., dr. Jaroslav Kuchař, prof. dr. Eugen Jóna,
dr. Štefan Peciar, Ivan Masár

Redaktor časopisu Andrej Keder. Technický redaktor Vladimír Štefanovič.
Redakcia: Bratislava, Klemensova 27. Vychádza raz za dva mesiace. Ročné
predplatné Kčs 24,—. Jednotlivé číslo Kčs 4,—. Rozširuje Poštová novinová
služba, objednávky a predplatné prijíma Poštový novinový úrad — ústredná
administrácia PNS, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Možno tiež
objednať na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky
do zahraničia vybavuje Poštový novinový úrad — vývoz tlače, Praha 1,
Jindřišská ul. 14. Rukopis zadaný v novembri 1961, vytlačené v januári 1962.
Vytlačili Polygrafické závody, n. p., závod 2, Bratislava. Povolené rozhodnutím
SNR č. 28204/61. — K-19*21041.

Kčs 4,—

ZA UPEVNĚOVÁNÍ KONTAKTU MEZI ČEŠTINOU A SLOVENŠTINOU NA POLI TERMINOLOGIE

Jaromír Bělič

Prudký rozvoj života ve všech odvětvích, rozmach techniky a vědy vede od osvobození v obou našich jazycích naprosto nezbytně ke vzniku nových a nových pojmenování pro nové skutečnosti, nových slov pro nové pojmy i celých terminologických soustav pro obory nově vznikající nebo nově rozvíjené. Prohlubování vědeckého bádání a růst národní kultury vubec vyžaduje si ovšem též dotváření terminologie v oborech pěstovaných už dříve i revizi a stabilizaci nepevné a nepřesné leckdy terminologie starší. Živelné a individuální, v některých případech dokonce individualistické tvoření termínů je přitom samozřejmě třeba nahrazovat promyšlenou a teoreticky dobře podloženou prací, aby vznikaly nejen vnitřně skloubené terminologické systémy jednotlivých oborů, nýbrž aby byla zajištěna i spojitost terminologie různých oborů a na druhé straně aby daná terminologie z hlediska své funkce a svého společenského dosahu také po stránce formální dobře zapadala do systému národního jazyka.

V češtině a v slovenštině se na poli revize a normalizace terminologie starší i odborně řízeného vytváření terminologie nové ušel od osvobození a zejména od Února 1948 pěkný kus cesty. Zvláště v slovenštině, která vlivem historických okolností dřívějšího vývoje slovenské společnosti neměla v řadě oborů terminologii řádně propracovanu, protože se ony obory na Slovensku nebo slovenským jazykem dříve nepěstovaly, vynutily si potřeby budování socialistického státu poměrně pevnou organizací terminologické práce, jež pomohla slovenštinu rychle uzpůsobovat rostoucím požadavkům moderního vyspělého a všestranně rozvinutého národa. Tuto práci vykonávala a dále koná řada odborných terminologických komisí, řízených terminologickým oddělením Ústavu slovenského jazyka Slovenské akademie věd, a jejím plodem je řada termi-

nologických slovníků z rozmanitých oborů (další jsou v tisku nebo se připravují). Výsledky práce jednotlivých komisí, tj. soupisy termínů s definicemi příslušných pojmů, byly pro potřeby odborníků i jiných zájemců uveřejňovány nejprve též v cyklostylovaném bulletinu, od roku 1953 pak ve speciálním terminologickém časopise Slovenské odborné názvoslovie, který přinášel mimo jiné také teoretické stati o terminologické problematice a historické i jiné studie z oboru vlastní slovenské terminologie. Jakousi teoretickou syntézu představuje knižní publikace Jána Horeckého *Základy slovenskej terminológie* (Bratislava 1956).

V češtině, kde výchozí situace v řadě oborů byla lepší, necítila se tak naléhavá potřeba jednotného řízení terminologické práce, proto různé dílčí terminologické komise vznikaly podle potřeby nebo z iniciativy jednotlivců dost nahodile při nejrozmanitějších institucích a terminologické oddělení Ústavu pro jazyk český Československé akademie věd si leckdy jen s obtížemi získávalo přehled a někdy vůbec nemohlo uplatnit svůj poradní hlas. Také v češtině vznikla ovšem od osvobození řada terminologických slovníků z různých oborů, zčásti překladových (tj. dvojjazyčných nebo i několikajazyčných bez výkladu termínů), zčásti jednojazyčných výkladových, zčásti vlastně encyklopedických, v nichž neběží ani tak o normalizaci a dotváření terminologie, jako spíše o věcný výklad jevů, procesů a postupů v příslušném oboru, a to v abecedním uspořádání podle příslušných užívaných už názvů. Jistou obdobou slovenských terminologických slovníků jsou v češtině spíše tzv. doporučené názvoslovné normy různých oborů technických, pořizované za účasti pracovníků Ústavu pro jazyk český péčí Úřadu pro normalizaci, který je za Československo členem Mezinárodní normalizační organizace se sídlem v Ženevě. V Československé normalizační komisi pro terminologii při tomto úřadu jsou ovšem vedle Čechů zastoupeni i Slováci a ve většině zmíněných názvoslovných norem (dosud jich bylo vydáno 132) jsou uváděny termíny české i slovenské (a vedle nich též ruské a anglické).

Přestože je takto veškerá práce v oboru terminologie na Slovensku i v oblasti českého jazyka jistým způsobem centralizována a přestože též odborníci čeští a slovenští do jisté míry navzájem spolupracují při normalizaci terminologie ve svých jazycích a terminologové z Ústavu pro jazyk český a Ústavu slovenského jazyka se i radí o různých otázkách teoretických

a vyměňují si zkušenosti, přece jen neexistovala dosud žádoucí a plná koordinace jak mezi jednotlivými odbornými komisemi uvnitř jednoho i druhého jazyka, tak zvláště mezi oběma našimi jazyky navzájem. Dílčí odborné komise většinou nepřihlížely k výsledkům práce komisí jiných, proto na styčných bodech mezi obory leckdy vznikaly rozdílné termíny paralelní, zejména však se velmi často společně nepracovalo na podkladě marxisticky ujasněného vztahu mezi češtinou a slovenštinou a nepřihlíželo se k společenským potřebám masového a stále vzrůstajícího styku mezi oběma našimi národy. Proto se dostatečně nevyužívalo společných možností obou jazyků tvořit v maximální míře terminologii v zásadě jednotnou pro češtinu i slovenštinu, ba leckdy se i záměrně v rozporu se zájmy společnosti preferovaly a nově vytvářely termíny odlišné, které vzájemný styk neusnadňují, nýbrž naopak ztěžují.

Čeština a slovenština jsou ovšem zcela nesporně dva samostatné, svébytné jazyky, každý se svými vlastními zákonitostmi v mluvnické stavbě i se specifickými jevy své slovní zásoby. Byla proto naprosto nesprávná předválečná teorie o jediném jazyku československém, který má prý jen dvojí „znění“, české a slovenské. Jak známo, této teorie využívala česká buržoazie na podporu falešné teze o jednotném československém národě, která měla sloužit k upevňování jejího panství na Slovensku a její nadvlády ve společném československém státě.

Zároveň však jsou čeština a slovenština dva jazyky úzce příbuzné a celým svým historickým vývojem těsně spjaté, takže jejich blízkost umožňuje snadné dorozumívání příslušníků obou národů, i když každý mluví svou mateřštinou. Díváme-li se na věc z hlediska potřeb společného styku, je to velická výhoda, a byly proto zcela pochybené, ba přímo škodlivé též opačné omezeně nacionalistické snahy, které v buržoazním údobí propagovali zvláště slovenští separatisté, uměle co nejvíc oba jazyky od sebe vzdálit, aby se tak zdůraznila jejich svébytnost a vzájemná nezávislost.

Svébytnost jazyka není ovšem dána jen jeho větší nebo menší vzdáleností od jazyků jiných, nýbrž je podmíněna především tím, že vlivem historických okolností jistý komplex nářečí je podřízen společnému nadnářečnímu útvaru celonárodním, spisovnému jazyku, který má jako celek svou vlastní strukturu, odlišnou od obdobných jazykových systémů jiných. Nepadá přitom na váhu, že příbuzné jazyky mají řadu

strukturních rysů společných; důležité je, že v každém z nich jsou též vlastní zákonitosti hláskoslovné, tvaroslovné aj., takže přes vzájemnou příbuznost jsou to systémy samostatné. Při této samostatnosti existuje ovšem podle okolností života příslušné společnosti mezi různými jazyky vzájemný kontakt, slova se přejímají nebo vytvářejí obdobným způsobem, napodobují se i frazeologická spojení atd., ale pokud tím není rozrušena osobitá strukturní zákonitost jazyka, nenarušuje se ani jeho svěbytnost.

Čechové a Slovinci mají za sebou staletou odlišnou historii a tím je i dáno, že z nich na našem území vznikly dva národy a vytvořily se dva samostatné národní jazyky. V celém dějinném vývoji byl však vždy mezi územím českým a slovenským větší nebo menší kontakt společenský, hospodářský a kulturní a tento kontakt se projevuje i v lexikálním složení obou jazyků. Slovní zásoba slovenská a česká jsou z největší části společné a nejde tu jen o společný základ obecně slovanský; nejde snad též jenom o nějaké přebírání slov z češtiny do slovenštiny, nýbrž také naopak, ba v mnoha případech běží prostě o společné shodné tvoření využitím společných strukturních zákonitostí obou jazyků a společných základních prvků lexikálních. Tento jazykový kontakt v průběhu historie je produktem kontaktu sociálně ekonomického a kulturního a sílil nebo slábl s jeho změnami; je to patrné i v složení slovní zásoby.

Celý novodobý vývoj českého a slovenského národa od obrození do dneška znamená přes různé krátkodobé výkyvy stále se upevňující vzájemnou spojitost, jejímž plodem bylo ostatně též vytvoření společného státu po první světové válce a jež se ještě dále upevnila od doby, kdy se oba národy po osvobození ze jha fašismu daly na cestu budování socialistické a komunistické společnosti. Stále vzrůstající hromadný styk příslušníků obou národů má za následek, že se zvlášt v běžně mluvené řeči rychle šíří slova a obraty z jednoho jazyka do druhého, takže dnes např. hovorová čeština a slovenština mají více rysů společných než vlastní jazyky spisovné. Vzájemný kontakt se ovšem namnoze projevuje také v pracovních názvech odborných, v tzv. pracovním slangu, a samozřejmě též ve vlastních odborných termínech, kde běží již o uvědomělé a systematické vytváření nových pojmenování pro pojmy nově vznikající.

Právě v této vrstvě „umělého“ tvoření nových slov se

však v některých oborech více nebo méně dosud projevuje nesprávný přístup k řešení daných otázek, přístup, který je, jak jsme už řekli, v rozporu se zájmy společnosti a v němž leckdy doznívají pochybené názory dřívější. Na české straně se při vytváření nové terminologie velmi často nepřihlíží k specifícnostem slovenštiny, nedbá se, zda ten či onen termín s eventuální obměnou hláskoslovnou apod. bude vyhovovat i jako slovenský, na Slovensku se naopak někdy ještě záměrně a zbytečně dává přednost tvoření odlišnému od češtiny. Při revizi terminologie starší leckdy dokonce rozdílly nově vznikající, jestliže se např. v slovenštině provede změna, kdežto v češtině se úporně trvá na starším pojmenování, i když je třeba z hlediska terminologické soustavy příslušného oboru nevyhovující a snadno nahraditelné; naopak zase jindy se v jednom jazyce provádí změna jen podle individuálního zdání, aniž se dbá na ustálenost dřívějšího termínu v jazyce druhém a na obtížnost jeho měnění.

Nejde a nemůže ovšem jít o to, aby byla nově vytvořena veškerá terminologie zcela jednotná v obou jazycích, neboť nelze nahrazovat názvy už vžitě a obecně rozšířené, vyplývající nadto třeba z rozdílů v základním slovním fondu českém a slovenském. Ale tam, kde je třeba nebo též jen možno starý termín revidovat, mělo by se přihlížet jak k jeho vázanosti mezi obory uvnitř jednoho i druhého jazyka, tak také k situaci v obou jazycích navzájem a měl by se ve spolupráci odborníků českých i slovenských hledat způsob, kterým by se s využitím společných prvků obou jazyků vytvořilo pojmenování, jež by v zásadě (tj. s eventuální příslušnou obměnou) bylo společné v terminologii slovenské i české. A podobně by se s větší ještě důsledností mělo postupovat i při vytváření termínů zcela nových, v oborech nově vznikajících. Jde tu vlastně o uplatnění zásady, kterou zdůraznil se zřetelem na slovanské jazyky vůbec již v polovině minulého století P. J. Š a f a ř í k, když se normalizovala a vytvářela právně politická terminologie pro slovanské jazyky v bývalém Rakousku: aby se všude, kde je možné z několika stejně dobrých slov volit jedno, dala přednost takovému, které vyhovuje většině nebo aspoň několika jazykům, to znamená v našem případě češtině i slovenštině.¹ Tato zásada je zcela v souladu se zájmy naší dnešní společnosti, ba její význam v naší době ještě vzrůstá.

¹ Srov. *Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Oesterreichs, Deutsch-böhmische Separatausgabe*, Wien 1850, str. IV.

Řekli jsme, že různé nedostatky při tvoření nových termínů v obou našich jazycích i při normalizaci terminologie starší vyplývají především z nedostačující vzájemné koordinace i z nesprávného přístupu k základním otázkám obecným. Je proto třeba usilovat zde o nápravu, a to jak vypracováváním teoretických zásad pro vědecky řádně podloženou terminologickou práci u nás, tak péčí o realizaci těchto zásad v činnosti dílčích (oborových) terminologických komisí českých i slovenských, popřípadě společných československých, dále soustředováním a hodnocením výsledků práce těchto komisí i řešením otázek sporných, řízením vydávání terminologických slovníků a norem i péčí o terminologickou stránku publikací zvláště závažných z hlediska názvoslovného (jako jsou např. zákonná ustanovení a základní předpisy v obou našich jazycích) apod.

To všechno bude nyní náplní činnosti nově zřízené Československé ústřední terminologické komise (ČSÚTK) při presidiu Československé akademie věd. Jejím hlavním, státněpoliticky naléhavým úkolem je přitom koordinovat a usměrňovat činnost při vytváření, dotváření, propracovávání, ustalování a normalizaci veškerého odborného názvosloví českého a slovenského tak, aby se názvosloví vyvíjelo stejným směrem při zachovávání specifičnosti obou jazyků a také při potřebném sladění s názvoslovím mezinárodním, zejména pokud jde o jazyky států socialistického tábora.

Československá ústřední terminologická komise bude ovšem při své činnosti navazovat na všechnu dobrou práci, která se na tomto poli dosud u nás vykonala, proto bude spolupracovat i s dosud existujícími dílčími terminologickými komisemi a s jednotlivými zájemci, ale bude ovšem podle potřeby dávat podněty ke vzniku komisí dalších. Bude též pokračovat v popularizaci zásad i výsledků terminologické práce, jak to dosud činil v okruhu slovenštiny časopis *Slovenské odborné názvoslovie*. Náš nynější orgán, *Československý terminologický časopis*, je vlastně pokračovatelem tohoto časopisu dřívějšího; ale už nový název ukazuje, že jeho poslání je širší: bude dbát o odborné názvosloví v obou našich jazycích a svůj zvláště důležitý cíl bude přitom vidět ve všech odvětvích terminologie právě též v upevňování kontaktu mezi češtinou a slovenštinou.

TVOŘENÍ SOUSTAVY VĚDECKÝCH TECHNICKÝCH TERMÍNŮ

D. S. Lotte

I. SLOŽKY TERMÍNU

Základní požadavky kladené na vědecký technický termín

§ 1. Systematičnost terminologie

Vědecký technický termín musí být přesný a krátký. Tyto dvě podmínky se často dostávají do vzájemného rozporu; při vytváření termínu je jedna z nich často opomíjena. Je velmi rozšířen názor na termín jako na pouhé pojmenování jakéhokoli vědeckého pojmu. Tento názor se bohužel odráží dokonce v mnohých odborných pracích o třídění vědecké technické terminologie. Z toho přirozeně vyplývá nutnost pojmenování každého pojmu jednotlivě, odtrženě od termínů pro jiné pojmy. Používá se např. termín *uhlí*, ale řada druhových termínů tomuto pojmu podřízená se o rodový termín důsledně neopírá. Existují sice druhové termíny *černé* a *hnědé uhlí*, ale ostatní členy téže řady už ze systému vybočují (*antracit*, *lignit*).

Takové pojmenování se často vysvětluje uvedeným názorem, že termín je pouze „názvem“ pojmu. Má však i jiné, hlubší příčiny; uvedený pojem se zkoumá bez ohledu na všechny jeho vztahy k ostatním pojům, které jsou podmíněny objektivními vztahy mezi předměty, ději, vlastnostmi atd., které se k těmto pojům vztahují. Tak spolu se znaky, které patří k nutným a dostatečným (obecným a specifickým), se často odrážejí bezprostředně v termínech znaky nepodstatné, náhodné.

Termín však musí mít určité systematizující vlastnosti a tyto vlastnosti nabývají tím většího významu, čím více pojmů zahrnuje každá klasifikační řada určité disciplíny. Například, dokud byl znám a prakticky se používal omezený počet slitin lehkých kovů, byla rozšířena pojmenování typu *elektron*, *dural* ap. Ale potom, když počet známých slitin vzrostl, musela taková pojmenování ustoupit systematickým termínům, které odrážejí jasným způsobem chemické složení každé soustavy slitin.

Jakýkoliv pokus ustoupit od této zásady při tvoření terminologie by v uvedeném případě způsoboval velké těžkosti při vyhledávání slov k tvorbě termínů pro nové soustavy slitin. Kromě toho by se neobyčejně zkomplikoval bez toho již složitý akt zapamatování termínů a jejich vybavování.

Úloha termínu nemůže být omezena pouze na funkci „pojmenování“. Vědecká terminologie nesmí být pouhým nahromaděním slov, nýbrž musí být systémem slov nebo slovních spojení, které určitým způsobem mezi sebou souvisí, a v tom spočívá jeden z hlavních rozdílů mezi „pouhou“ terminologií a vědeckou terminologií. Na termín nesmíme pohlížet a hodnotit ho izolovaně; nehledě na to, že termín vytvořený odděleně může vyhovovat požadavkům krátkosti, individuální přesnosti apod., zdaleka ne vždy bude přijatelný, protože tyto vlastnosti termínu musí být hodnoceny z hlediska přesnosti celého systému termínů a jejich systematizujících vlastností.

Úplná systematičnost terminologie jakékoliv vědecké disciplíny se může vytvořit pouze při zachování těchto podmínek:

1. Za základ tvoření soustavy termínů musí být vzaty klasifikační soustavy, které zachycují pojmy v jejich rozvoji a které mají progresivní charakter.

2. Při aplikování klasifikačních schémat musí být odděleny ty nutné a dostatečné znaky, které se v terminologii přímo odrazí.

3. Teprve potom musíme vybírat slova a jejich části pro tvoření termínu. Vybíraná slova musí pokud možno co nejnázorněji odrážet společné vlastnosti určitého pojmu s jinými pojmy a jednak jeho specifičnost, při čemž pro systematičnost terminologie je neobyčejně důležité, aby termíny jedné řady měli konstrukci stejného typu.

První dvě podmínky jsou závazné jak při tvoření nových termínů (nebo jejich soustav), tak i při kritickém přezkoumání již existující terminologie. Jakákoliv odchylka od třetí podmínky vede ke snížení systematizujících vlastností termínů. V terminologické praxi se však s takovými odchylkami často musíme smířit, protože při uspořádání (třídění) terminologie je nutné počítat s tím, jak se již existující termín vžil. Přitom nesmíme připustit, aby termín vzbuzoval nesprávné nebo nejasné představy o pojmech (stejně o předmětech, jevech apod., k nimž se tyto pojmy vztahují) a o vztazích mezi nimi. Termín a jeho součásti se musí používat v hranicích určité disciplíny a v disciplínách příbuzných jen v jednom významu.

§ 2. Nezávislost termínu na kontextu

Význam slova nebo slovního spojení závisí na celém kontextu, protože právě zde se projevuje význam ve větší nebo

menší míře přesnosti. A. Šachmatov poznamenává: „V jazyce počaly existovat zpočátku věty ...“; „... později rozčleněním vět, založeném na jejich vzájemném porovnávání a vlivu, oddělila se z nich slovní spojení a slova k samostatné (i když velmi omezené a náhodné) existenci a použití ...“; „slova a slovní spojení se obyčejně vyskytují ve větě.“

Tuto zvláštnost slova podrobně analyzuje I. I. Měščaninov. Uvedeme některé jeho formulace, které dovoluují ukázat zvláštnosti vědecko-technického termínu: „Když se vědecky sestavuje jazykový slovník, vkládá se do něho slovo s těmi významy, které se ustálily v řeči. Uměle utvořená slova, která se někdy tvoří při sestavování slovníku, projevují se většinou jako mrtvá, a proto se obyčejně v praxi nepoužívají. Ale i ta slova, která ve své formě a významu se užívají svým užíváním v živém jazyce, izolovaně nabývají ve slovníku určitý odstín abstraktnosti. Tentý odstín ztrácejí ve větě, odkud se vybírají pro slovník. Ve větě naopak slovo na rozdíl od svého abstraktního slovníkového obsahu vystupuje ve své konkrétní existenci. V takové podobě také existují slova v řeči a používá se jich bez jakýchkoliv obtíží v nejrůznějších spojeních ve velkém množství jazyků, které ani nemají akademické slovníky.“

Své myšlenky I. I. Měščaninov vysvětluje příkladem: „... slovo *kuchyně* obsahuje určitý konkrétní význam a je jím vymezeno jako samostatná jednotka pouze ve slovníku. Každé slovo vystupuje ve slovníku v podobném postavení. Slovo má svůj základní obsah, nabývá přeneseného významu a tvoří se z něho lexikální deriváty. To všechno se však netvoří ve slovníku, ale v živé řeči, srovnej – *v tom bytě je dobrá kuchyně a v této restauraci je dobrá kuchyně (mají dobrou kuchyni)*. (V druhém příkladu se nemluví o místnosti, ale o tom, že v restauraci se dobře vaří.)

Dále Měščaninov uvádí: „Slovo může měnit svůj význam jako jednotlivé pojmenování a může mít svou historii. To všechno se zapisuje a uvádí ve slovníkovém heslu. Avšak svého reálného vyjádření nenabývá slovo ve slovníku, ale v živé řeči, ve větě.“¹

Tak se ve větě vybírá jeden z významů slova (v případě,

¹ „Sdělení se uskutečňuje použitím slov s jejich lexikální sémantikou, což vede k sladění sdělení se smyslovým obsahem celého vyřčeného úryvku řeči. Vzniká konkrétní význam určitého slova v určitém kontextu.“ – „Slovo díky své lexikální sémantice se dostává do větné soustavy a v ní nabývá konkrétního významu podle kontextu.“

že slovo má několik významů); význam slova se zpřesňuje nebo se poněkud posunuje, takže slovo může nabýt zcela jiného smyslového obsahu, než jaký byl zaregistrován ve slovníku.

Termíny jsou slova a slovní spojení, a proto často podléhají změnám smyslu podle svého upotřebení v různém kontextu.² Avšak taková „kontextová“ změna významu termínu je jedním z nejpodstatnějších nedostatků terminologie, které nesmíme v žádném případě připouštět. Smyslový obsah termínu je podmíněn tím pojmem, který daný termín musí vyjadřovat; jeho význam (stejně jako forma a syntaktická konstrukce) nemůže záviset na větě, v níž se ho používá, ale musí se určovat pouze celou soustavou pojmů a také terminologií dané disciplíny, vědní oblasti apod.

Odchyly od zásady nezávislosti termínu na kontextu můžeme připustit jen ve dvou případech:

1. Jestliže je známo, o jaký pojem jde, lze vypoustět určující části termínu (přívlastkové). Například, jestliže celá kniha je věnována karburátorovým motorům, není nutné stále používat tohoto termínu; lze ho zaměnit rodovým termínem – motor.

2. Při nezbytnosti častého opakování termínu stejného druhu může docházet ke stylistické neobratnosti, a proto je třeba vypustit určující části (přívlastkové) a nahradit je, jak je zvykem, vhodnými ukazovacími zájmeny (*tento, takový*) nebo odkazovými slovy (*daný, příslušný, uvedený, jmenovaný* atd.).

V podstatě v těchto případech nedochází ke změně významu nebo formy termínu, ale dochází k záměně druhového pojmu pojmem rodovým (zobecnujícím).

§ 3. Absolutní a relativní jednoznačnost termínu

Vědecký technický termín musí mít vlastnost, kterou obvykle nazýváme „jednoznačnost“. Někdy se tato vlastnost termínu vykládá velmi široce. Od termínu vyžadujeme, aby měl pouze jeden význam vůbec v rámci slovníku určitého jazyka (absolutní jednoznačnost). S ohledem na tento požadavek se někteří autoři snaží vytvořit zvláštní slova nebo přejímají nepřiměřené množství slov z cizích jazyků. Svoji

² O tom se snadno přesvědčíme, když pozorně prozkoumáme použití některých termínů v jakémkoliv příručce nebo učebnici na různých místech jejího textu.

snahu odůvodňují nezbytností úplného osvobození termínu od všech vedlejších asociací. Jiní nepovažují vedlejší asociace za důležité. Podle jejich názoru je důležité pouze to, že termín má být jednoznačný v nějaké úzce ohraničené oblasti vědy nebo techniky. Obě tato krajní hlediska nemůžeme považovat za přijatelná.

Dosti často jsou termíny definovány jako „umělá slova“. Neopodstatněnost takového názoru je zřejmá i při zběžném seznámení s terminologií některého odvětví techniky nebo oblasti vědy. V každé terminologii je velké množství termínů, slov, která jsou vzata v hotové podobě (jako „hotová“) ze slovní zásoby jazyka. Značné množství nových slov, která jsou speciálně tvořena jako termíny, se také neuchyluje od obecných norem daného jazyka, přejatých v době, kdy tato slova byla tvořena. Při tvoření některých termínů jsou normy narušovány; avšak nesmíme zapomínat, že ani normy samy nejsou něco nehybného, ustrnulého, co se průběhem doby nemění. Nově tvořené termíny se mohou nakonec stát a velmi často se také stávají spisovnými slovy obecně používanými: neologismy přestávají být neologismy a neobvyklé normy tvoření slov se stanou běžnými, když nejsou ojedinělé. K zavádění nových slovních konstrukcí a slovních spojení se musíme ovšem chovat velmi opatrně a musíme pamatovat, že jsou odůvodněny jen tehdy, když taková novota je podmiňována vznikem nových druhů pojmů, nutností oddělit a diferencovat nějakou skupinu pojmů ap.

Jakmile se termín dostává do obecného slovníku jazyka, začíná mít všechny zvláštnosti obyčejného slova, a přece nepřestává být termínem. Většinu termínů nemůžeme pokládat za umělá slova ani ve vztahu k specifičnosti formy a obsahu (i když tato specifičnost u některých termínů je), ani vzhledem k absolutní jednoznačnosti.

O absolutní jednoznačnosti termínů by v podstatě bylo možné hovořit jen v tom případě, kdyby každý termín byl zvláštním zvukovým komplexem (celkem) a každá z jeho samostatných (oddělitelných) částí (morfém) by měla jen jeden „absolutní význam“ (to znamená význam, který se absolutně neposunuje) při použití v jiném zvukovém komplexu. Takový systém je možný jen u omezeného množství pojmů a přitom není ani účelný.

Pro přesnost terminologie úplně stačí, aby termín byl *relativně jednoznačný*, tj. aby byl jednoznačný v rámci určité disciplíny a disciplín příbuzných.

§ 4. Vzájemný vztah významu termínu jako celku (smyslový obsah) s významem jeho členů

Aby byla zajištěna přesnost terminologie, zvláště její systematická, musíme vyžadovat relativní jednoznačnost nejen na termínu jako celku, ale i na jeho členech.

Moderní termíny se tvoří v podstatě třemi způsoby:

První způsob spočívá v samostatném tvoření odvozených slov (*magnetizmus*) a složených slov (*tlakoměr*), slov zkrácených (voj. slang. *palpost* – *palebné postavení*) a abreviatur (tj. slov složených z počátečních hlásek nebo písmen jiných slov, např. *radar* – Radio Determination and Ranging) a nakonec tvoření sousloví (*parní stroj*).

Druhý způsob spočívá ve využití již existujících slov přenášením jejich významu, např. *pole*, *svíčka* ap.

Ke třetímu způsobu patří případy, kdy do terminologie určitého jazyka přejímáme slova existující v jiném jazyce, např. *šasi* – *podvozek*.

Těchto způsobů tvoření termínů se používá buď samostatně, anebo se spojují po dvou nebo po několika dohromady.

K tvoření termínů se používá slov nebo jejich částí, které mají ve slovníku určitého jazyka (určitých jazyků) jeden nebo několik významů. Proto můžeme rozeznávat u většiny nových termínů jejich doslovný význam a jejich smyslový obsah.

Doslovný význam jednotlivých slov, která se stávají termínem, je určován jejich významem uvedeným ve slovníku, jejich morfologickou formou a syntaktickými vztahy mezi těmito slovy. Smyslový obsah termínu je podmíněn tím pojmem, který vyjadřuje. Někdy jednotlivé části termínu zastarávají (zřídka se i používá samostatně) nebo se silně mění, jejich význam, který měly v době tvoření termínu, se postupně zeslábne a konečně úplně mizí (stírá se). Avšak když jednotlivá slova termínu se dále používají v živé řeči, zachovává se smyslová dvojakost termínu a v tom případě můžeme mluvit o shodě nebo neshodě doslovného významu a smyslového obsahu. Obzvláště zjevná neshoda se projevuje tehdy, když jednotlivá slova termínu jsou opět termíny a patří ke stejné nebo k příbuzné soustavě terminologie, jsou však použita v jiném významu.

Srovnáváme-li např. pojmy, které vyjadřují fyzikální termíny *hnací síla* a *koňská síla*, můžeme se lehce přesvědčit, že

slovo *síla* je zde použito v různých významech (*energie* a *výkon*).

Každý termín chápeme obyčejně jako celek, protože vyjadřuje samostatný vědecký technický pojem. Pro systematickosti je však neobyčejně důležité, aby se v termínu jasně rozlišovaly významy jeho součástí a aby tyto významy nebyly v rozporu s významem celého termínu (smyslovým obsahem). Použití součástí termínů v posunutém významu vyvolává kromě toho nestálost smyslového obsahu této součásti při samostatném použití.

Nesoulad mezi významy součástí termínu a jeho celkovým významem (smyslovým obsahem) pozorujeme často již při vzniku termínu. Například pro *loď*, u níž je hlavním motorem spalovací motor (a ne parní stroj), byl vytvořen v ruštině termín „*těplochod*“. Tento termín je samozřejmě nesprávný, neboť parní stroj patří rovněž mezi *tepelné motory* a parník tudíž patří také k třídě „*těplochodů*“. Nepřesnost termínu v uvedeném případě je podmíněna tím, že autoři nemohli najít slovo, které by lépe charakterizovalo dané předměty (objekty) techniky a jim odpovídající pojem. Zde slovo „*těplovoj*“ patří ke znakům nutným, ale ne dostatečným.

Nepřesnost termínu se častěji vysvětluje nikoliv obtížností vyhledání slov, nýbrž neuvědoměním si klasifikačního místa pojmu, nebo nedostatečným objevením objektivních spojení mezi již známými předměty, procesy, vlastnostmi atd.

Protiklad mezi významem součástí termínu a jeho smyslovým obsahem se může objevit i v důsledku vývoje pojmu. Tento protiklad také často vzniká mezi starým významem termínu v celku a jeho novým smyslovým obsahem. Z terminologického hlediska můžeme pozorovat dva zásadně různé případy vzniku protikladu mezi pojmem a termínem (mezi smyslovým obsahem a formou jeho vyjádření).

První případ můžeme ilustrovat tímto příkladem: Když se začalo dobývat ze země uhlí, bylo třeba rozlišit dva pojmy: uhlí dobývané ze země a uhlí vyráběné ze dřeva. Posloužily k tomu termíny: *kamenné uhlí* a *dřevěné uhlí*. Když se dobývání uhlí plně rozvinulo, bylo třeba najít názvy pro další pojmy. Vznikly tak názvy *hnědé uhlí*, *antracit*, *lignit* ap. Název *kamenné uhlí* se přenesl pouze na uhlí černé, přestože ostatní druhy dobývaného uhlí jsou v podstatě (na rozdíl od *dřevěného uhlí*) také uhlím „*kamenným*“.

Druhý případ se vyznačuje tím, že starý pojem, pro který byl svého času utvořen termín, se podstatně změnil, nebo byl

zaměněn jiným v důsledku lepšího poznání přírodních jevů, ustanovení nových zákonitostí, v důsledku toho, že se objevily dokonalejší technologické procesy, byly konstruovány nové objekty atd.

§ 5. Přesnost terminologické soustavy a krátkost termínu

Termín musíme hodnotit především z hlediska přesnosti celé terminologické soustavy (jednoznačnost a systematizující vlastnosti termínu, soulad mezi významem jednotlivých částí termínu a jeho celkovým významem). Avšak nesmíme přezírat ani individuální krátkost termínu.

Zásada přesnosti vede někdy k vytvoření mnohoslovných sousloví nebo těžkopádných slov. Pracovat s takovými termíny je neobyčejně těžké. I tehdy, jestliže se týkají velmi rozšířených pojmů, zaměňují se v praxi jinými, málo nebo vůbec nesystematickými, zato však vhodnějšími, méně neohrabanými a dlouhými. Vzniká protiklad mezi přesností a krátkostí termínu. Tento protiklad vyvolává současnou existenci dvou variant (synonym). Vědecká terminologie se odtrhává od praktické. Zároveň takový protiklad způsobuje objevení nových forem termínů, které se odchyľují od obvyklých norem tvoření slov.

Musíme také mít na zřeteli, že každý termín se téměř vždy i nadále používá jako součást nového terminologického sousloví nebo prvku nového odvozeného jednoslovného termínu. Proto jakýkoliv termín musí být vhodný pro tvoření určující i určované části jiného termínu. V praxi se často používají k označování nových pojmů již existující slova, nebo se tvoří nová bez ohledu na to, zda mohou sloužit k dalšímu tvoření termínů. Jednoduchost prvotního vytvoření termínu vůbec nepředurčuje snadnost jeho dalšího použití v složených konstrukcích. Například při tvoření podstatných jmen slovesných se používají formanty *-ní* a *-tí*. Pomocí těchto formantů se může prakticky bez jakýchkoliv obtíží tvořit podstatné jméno slovesné téměř z kteréhokoliv slovesa.

Taková podstatná jména slovesná jsou však nevhodná pro tvoření přídavného jména, která je nejuvhodnějším slovním druhem pro vyjádření určující části terminologického sousloví. Formy na *-ní* a *-tí* se obtížně dají použít jako součásti složeného slova, např. složeného přídavného jména.³

³ Formy na *-ní* se hojně používají k tvoření termínů nejen dějové povahy, ale i povahy jiné (stav, vlastnost, metoda atd.).

Tak vzniká rozpor mezi prvotní prostotou tvoření termínů i jeho dalším používáním. Tady mohou být uvedeny některé paralely se zmíněným už rozporem mezi přesností a krátkostí. Vytvořit přesný termín (za předběžného vybavení na základě klasifikace pojmů nutných a dostatečných znaků) je poměrně snadné, když nebudeme omezovat počet součástí termínu. Ale takový termín je prakticky nevhodný a kromě toho nemá „názvotvorné“ vlastnosti stejně tak jako schopnost spojovat se s určujícími nebo určovanými částmi k tvoření nových sousloví. Tím dostaneme tolik neohrabaných slovních spojení, že se jich nedá nikterak použít. Termín tedy musí být nejen krátký, ale i vhodný pro použití k tvoření jiných termínů. Jestliže tyto dvě podmínky spojíme pod termínem *vhodnost*, pak uvedené rozpory můžeme formulovat jako protiklady mezi přesností a vhodností termínu.

Rozporem mezi přesností a vhodností termínu se vysvětlují mnohé fakty ve vývoji terminologie. Tento rozpor je nejdůležitější příčinou vzniku nové slovní zásoby, nových prvků (nejčastěji odvozenin pomocí přípon a předpon) i nových způsobů jejich spojování. K vyrovnání požadavků přesnosti i vhodnosti termínu v praxi se často jde cestou nejmenšího odporu, přistupuje se k nemírnému používání cizojazyčných slov, k neodůvodněnému měnění významu existujících termínů atd.; to má záporný vliv na terminologii.

Termíny nám pomáhají při práci s vědeckými technickými pojmy; po této stránce je termín prostředkem vědeckého myšlení a musí být prostředkem co nejdokonalejším. Pouze při zachování této podmínky bude terminologie hrát progresivní úlohu a bude působit v té či oné míře na vývoj vědeckého oboru samého. Existence přesných, ale ne dostatečně krátkých termínů, nebo naopak termínů krátkých, ale nedostatečně přesných bývá často způsobena malou znalostí prostředků, které dává jazyk pro tvorbu termínů. Schopnost nacházet terminologické elementy a ovládnutí techniky práce s nimi má největší význam pro kritické přehlédnutí existující terminologie a pro tvorbu jednotlivých termínů i celých terminologických soustav.

Ze sborníku D. S. Lotte : *Osnovy postrojenja naučno-techničeskoj terminologii*, Moskva 1961, přeložily Svatava Dolínková a Vlasta Mašková. (Nejde vlastně o doslovný překlad, nýbrž spíše o adaptaci Lottových myšlenek pro českou a slovenskou terminologii.)

NA OKRAJ ČESKÉHO A SLOVENSKÉHO ANATOMICKÉHO NÁZVOSLOVIA

Ján Horecký

Je známe, že v názvosloví každého vedného odboru sa využívajú dve vrstvy slov: vrstva slov celonárodných, používaných aj mimo daného odboru, a vrstva slov špecifických pre daný vedný odbor alebo pre odborný jazyk vôbec.

Pravda, pomer medzi týmito dvoma vrstvami je podľa jednotlivých odborov rozdielny. V ľudovejších odboroch, resp. v takých, ktoré majú dlhšiu tradíciu pestovania národným jazykom, je viac celonárodných slov než vo vedných odboroch nových alebo exaktnejších.

Toto konštatovanie platí azda pre všetky jazyky. Rozdiel medzi celonárodnými a špecificky odbornými slovami sa prejavuje aj v medzinárodnom, t. j. v podstate latinskom anatomickom názvosloví a ešte vo väčšej miere v anatomických názvosloviach národných. V latinskom anatomickom názvosloví sú popri pôvodne celonárodných názvoch ako *caput, corpus, manus, pes, collum, dens* aj slová odvodené a zložené, resp. utvorené špeciálne pre potreby anatómie, napr. *eminentia, intumescencia, articulatio, corticospinalis, sternocostalis, atrio-ventricularis*. Ďalej sú tu aj slová prevzaté z gréčtiny, napr. *diaphragma, parametrium, basis, raphe, cardia, aponeurosis, crypta, glosso-epiglotticus* a pod.

Pritom je známy aj špecifický vývoj tohto latinského názvoslovia. Nie sú v ňom iba slová z klasickej latinčiny, ale aj z latinčiny stredovekej. Známy je aj vcelku nevydarený pokus uplatniť v stredovekej nomenklatúre zásady klasickej latinčiny v tzv. jenskom anatomickom názvosloví a návrat k jazykovým zásadám bazilejského názvoslovia.¹

Tento charakter latinského anatomického názvoslovia sa odráža aj v národných názvosloviach. No stav je v nich, aspoň v slovanských jazykoch,² skomplikovaný tým, že mnohé anatomické názvy sa veľmi zriedka používajú v národnej podobe. V odborných prácach sa používajú latinské názvy a v popu-

¹ O vývoji latinskej anatomickej nomenklatúry porov. napr. R. Dvořák, *Slovník anatomických nomenklatur*, Praha 1960, 7–16 alebo R. Linc–J. Fleischmann, *Anatomické názvosloví II*, Praha 1960, 3–15.

² R. Linc–J. Fleischmann, *Anatomické názvosloví I*, 1959, 3.

larizačných prácach sa zase spravidla nejde do takých podrobností, aby bolo treba používať názvy v národných jazykoch. Preto je prirodzené, že názvy menej známych anatomických útvarov sa kalkujú z latinčiny.

V slovenskom anatomickom názvosloví je stav ešte komplikovanejší, pretože pri jeho utváraní sa prejavoval ešte aj prirodzený vplyv spisovnej češtiny, v ktorej sa už oddávna viac písalo o anatómii než v slovenčine. Do vývoja slovenského anatomického názvoslovia však zasiahli, podľa dnešných znalostí dosť rušivo, jednak prehnane počesťovacie snahy českých profesorov na bratislavskej univerzite, jednak protičeské separatistické snahy niektorých slovenských autorov, ktorí sa nemohli opierať o staršiu slovenskú anatomickú literatúru, ale iba o stav v nárečiach.³

Od prvej kodifikácie slovenského anatomického názvoslovia, ktorú vcelku úspešne realizoval J. Ladziarsky (r. 1935), pokročil však vývoj ďalej. Ukázalo sa, že niektoré názvy sa v praxi neujali (napr. *zhyb*), pri iných je ešte stále kolísanie (*mihalnica* – *viečko*), no veľká väčšina Ladziarskeho názvov sa dnes v slovenskej lekárskej literatúre bežne používa. Preto bolo možné vziať Ladziarskeho *Nomina anatomica* za základ a východisko novej kodifikácie.

Nebolo by však správne posudzovať doterajší vývoj, dnešný stav i perspektívy ďalšieho vývoja slovenského anatomického názvoslovia bez ohľadu na dejiny, dnešný stav a na budúci vývoj českého anatomického názvoslovia. Nebolo by to správne jednak pre spomenutú už historickú spätosť s češtinou (a časté kalkovanie z češtiny), jednak ani pre potreby praktického i odborného styku slovenských a českých anatómov.

Pokúsime sa preto aspoň naznačiť problémy, ktoré vznikajú pri porovnávaní českého a slovenského anatomického názvoslovia. Vychádzame pritom z *Anatomického názvoslovia*, ktoré pre češtinu vypracovali R. Linc a J. Fleischmann, a z *Anatomického názvoslovia*, ktoré vypracovala Komisia pre lekársku terminológiu pri Ústave slovenského jazyka SAV v rokoch 1956–1960 a ktoré je už v tlači.

Zo skutočnosti, že v anatomickom názvosloví sa uplatňujú i mnohé základné, celonárodné slová, možno vyvodzovať, že mnohé základné anatomické názvy budú v češtine i slovenčine

³ Podrobnejšie porov. J. Horecký, *Základy slovenskej terminológie*, Bratislava 1956, 27–31.

rovnaké. Stačí uviesť iba tie najznámejšie názvy: *caput* – hlava, *genu* – koleno, *oculus* – oko, *nasus* – nos, *mentum* – brada, *collum* – krk, *dens* – zub, *femur* – stehno, *folium* – list. Spoločné sú aj mnohé špeciálnejšie slová, napr.: *aditus* – vchod, *apex* – hrot, *arteria* – tepna, *eminentia* – vyvýšenina, *fornix* – klenba, *gyrus* – závit, *trochlea* – kladka, *cranium* – lebka, *villus* – klk.

Podobnú skupinu tvoria aj názvy zhodné v češtine i slovenčine svojím významom, ale rozdielne hláskovou podobou. Niekoľko príkladov: *ala* – slov. *kridlo*, čes. *křídlo*; *corpus* – telo, *tělo*; *radix* – koreň, *kořen*; *abdomen* – brucho, *břicho*; *arcus* – oblúk, *oblouk*; *articulatio* – kĺb, *kloub*; *vas* – cieva, *céva*; *glandula* – žľaza, *žláza*; *crista* – hrebeň, *hřeben* a pod.

No používanie celonárodných slov má za následok aj niektoré zásadné rozdiely medzi českým a slovenským anatomickým názvoslovím. Ak v slovnej zásobe slovenčiny niet slov ako *ocas*, *jícen*, *kotník*, *páteř*, *patro*, *děloha*, *hyždě*, ale sú tu slová ako *chvost*, *pažerák*, *členok*, *chrbtová kost* – *chrbtica*, *podnebie*, *maternica*, *zadok*, je prirodzené, že sa na označenie útvarov označovaných latinskými názvami *cauda*, *oesophagus*, *malleolus*, *columna vertebralis*, *palatum*, *uterus*, *nates* budú používať v slovenčine slovenské, v češtine české celonárodné slová.

Proti niektorým českým termínom, ktoré nemali v slovenčine presné ekvivalenty, utvorili sa novotvary. Ak boli utvorené správne, čoskoro sa ujali a dnes sa bežne používajú. Patria sem napr. názvy *crus* – *predkolenie* proti čes. *bérec*, *auricula* – *ušnica* proti čes. *boltec*, *testis* – *semenník* proti čes. *varle*, *clitoris* – *dráždec* proti čes. *poštěváček*, *scrotum* – *miešok* proti čes. *šourek*, *ductus deferens* – *semenovod* proti čes. *chámovod*.

V slovenskom anatomickom názvosloví sú ustálené aj také názvy, popri ktorých jestvujú v niektorých slovenských nárečiach, ba niekedy aj v spisovnom jazyku slová zhodné s češtinou. Tak *vertebra* je *stavec*, *ren* je *oblička*, *hepar* je *pečeň*, *brachium* je *rameno*, hoci nie sú v slovenčine neznáme ani slová *obratel*, *ladvina*, *jatrá*, *paža*.⁴

Všetky zhody a rozdiely v českom a slovenskom anatomickom názvosloví, ktoré sme doteraz uviedli, sú takého rázu,

⁴ V *Slovníku slovenského jazyka* sa slovo *jatrá* označuje ako nesprávne, *ladvina* ako krajové, *obratel* ako zastarané. Už aj z toho nejednotného hodnotenia vidieť, že ide o slová, ktoré nemajú pevné miesto v slovnej zásobe slovenčiny.

že by sa sotva na nich niečo dalo meniť. V oboch skúmaných nomenklatúrach sú však aj také rozdiely, ktoré nie sú nevyhnutné, lebo nevyplývajú z rozdielov v slovnej zásobe češtiny a slovenčiny.

Ide o také názvy, ktoré majú inú podobu v češtine a inú v slovenčine, hoci obidve podoby sú známe v obidvoch jazykoch. Uvedieme niekoľko príkladov. Pre *fossa scaphoidea* je v češtine názov *loďkovitá jama*, v slovenčine *člnkovitá jama*, hoci aj slovo *loďka* aj slovo *člnok* – čes. *člunek* sú v obidvoch jazykoch. Podobne pre názov *taenia* je v češtine *páska*, v slovenčine *pásmo*. V takých prípadoch bude treba skúmať, ktoré slovo lepšie vystihuje pomenúvaný útvar, resp. ktoré má v anatomickom názvosloví širšiu publicitu a dlhšiu tradíciu.

Za terajšieho stavu sa zdá, že mnohé slovenské názvy sa presnejšie držia latinskej predlohy. Platí to napr. o názvoch *crista* – *hrebeň* proti čes. *hrana*, *juga alveolaria* – *ložiskové jarmo* proti čes. *lůžkové vysedliny*, *palatum osseum* – *kostené podnebie* proti čes. *tvrdé patro*, *cuticula dentis* – *zubná kožtička* proti čes. *blanka zubu*, *glandula parathyreoidea* – *príštítna žláza* proti čes. *tělísko příštítné*, *hypothalamus* – *podlôžko* proti čes. *podhrbol*, *cingulum* – *opasok* proti čes. *pletenec*, *synostosis* – *kostné spojenie* proti čes. *kostní srůst*, *sinus tonsillaris* – *mandľová zátoka* proti čes. *chobot patrový*. Vo všetkých prípadoch bude treba skúmať, prečo sa v českej terminológii volilo slovo odlišné od slova v latinskej nomenklatúre. Väčší príklon k latinskej predlohe v slovenskom názvosloví možno vysvetliť práve tým, že sa mnohé názvy tvorili umele a že sa české názvy nepokladali za dost' motivované.

Vcelku náhodné rozdiely sú tam, kde v jednom jazyku je slovo zdrobnené, v druhom nezdrobnené. Vo väčšine prípadov sa síce aj tu prejavuje kalkovanie v slovenčine (napr. *falx* – *kosák* proti čes. *srpek*, *hilus* – *brána* proti čes. *hranka*, *mons pubis* – *vrch ohanbia* proti čes. *stydký pahrbek*), ale sú aj opačné prípady (*anulus* – *prstenec* proti slov. *prsteň*).

Pokiaľ ide o využívanie domácich a prevzatých slov, možno konštatovať, že v slovenskom názvosloví je o niečo menej prevzatých slov. Vidieť to napr. na týchto názvoch: čes. *spirální blanka* – slov. *haditá blana* (*membrana spiralis*), *rombická jama* – *kosoštvorcová jama* (*fossa rhomboides*), *kalosní těleso* – *svorové teleso* (*corpus callosum*), *urachus* – *prvomôčovod* (*urachus*), *cisterna* – *nádržka* (*cisterna*). Veľmi zriedkavé sú prípady, v ktorých je v češtine domáce slovo, v slovenčine prevzaté: *ganglion ciliare* – slov. *vráskovcové*

ganglion — čes. *nervová uzlina řasná, tractus nervosi associationis* — *asociačné nervové dráhy* — *nervové dráhy sdružovací*. Pritom je zaujímavé, že v slovenskom názvosloví sú častejšie vedľa seba domáce i cudzie slová. Tak proti čes. názvu *brzlik*, ktorý sa chápe ako nezapadajúci do slovenskej slovnej zásoby, uvádza sa adaptované latinské slovo *týmus* a popri ňom aj novoutvorený názov *detická žľaza*. Proti čes. názvu *podvazek mozkový* uvádza sa domáci názov *podmozgová žľaza*, ale aj *hypofýza*. Proti stavu u Ladzianskeho sa tu prejavuje väčšia tolerancia k cudzím slovám (prejavuje sa to napr. aj tým, že sa ustalaťuje názov *nerv* proti Ladzianskeho názvu *čuv*). No sú aj také prípady, hoci zriedkavejšie, že domáce i cudzie slovo je v českom názvosloví, kým domáce v slovenskom, napr. *jádra motorická, hybná* — *začiatkové jadrá, jadrá sensitívni, citná* — *koncové jadrá* (v slovenských názvoch je úplne iné hľadisko).

Proti uvedeným príkladom, kde rozdiel medzi českým a slovenským názvoslovím vyplýva často iba z náhodného výberu autora, resp. autorov daného názvoslovia, prípadne z vernejšieho sledovania predlohy a kde by sa teda po vzájomnej diskusii ľahko dosiahla zhoda, stoja také prípady, kde slovenské názvy lepšie vystihujú pomenúvané útvary než české (aspoň podľa mienky autora tohto článku). Je to často preto, že pri tvorení slovenských názvov je menej „jazykových zábran“ ako pri ustalaťovaní českých názvov.

Ako názorný príklad možno uviesť napr. názov za lat. *statoconia*. V českom názvosloví sa tu uvádza názov *statický písek*, čo je preklad latinského názvu (vlastne polatinčeného spojenia gréckych slov *statos* a *konia*). Pravda, nie je to úplný kalk, lebo prekladá sa iba *konia* — *písek*, kým prvá časť sa nahradzuje prídavným menom *statický*. Tento český názov má dva nedostatky: nejde v pravom slova zmysle o piesok, ale o drobné kryštáliky v polohovom orgáne; a ďalej nejde o predmety, ktoré by boli statické, nehybné, ale o kryštáliky, ktoré pomáhajú udržiavať polohu tela, a to práve tým, že sa hýbu, nie sú statické. Preto názov *polohové kryštáliky* treba pokladať za výstižnejší a správnejší.

V súvislosti s polohovými kryštálikmi sa vyskytuje aj názov *membrana statoconiorum*. V slovenskom názvosloví je tu podoba *blana polohových kryštálikov*, kým v českom je podoba *blanka obláčková*. Tu je veľmi nejasná motivácia pre použitie prídavného mena *obláčková*.

Typickým príkladom nezreteľnej motivácie sú prídavné

mená *povrchní* – *povrchný* a *hluboký* – *hlboký* proti latinskej dvojici *superficialis* – *profundus*. Ich nesprávnosť sa najlepšie ukáže v spojení s termínom *nerv*. Nerv môže byť uložený alebo na povrchu alebo v hĺbke a pretože to, čo je na povrchu, označuje sa v češtine i slovenčine prídavným menom *povrchový* (porov. *povrchový dŕl* – *povrchová baňa*), správne sú názvy *povrchový nerv* (rovnako v češtine i slovenčine). Prídavným menom *hluboký* – *hlboký* sa označuje to, čo má značný hĺbkový rozmer; to, čo je v hĺbke, označuje sa prídavným menom *hloubkový* – *hlbkový*. Z toho vychádza správny názov *hloubkový nerv* – *hlbkový nerv*.

Snahou o zreteľnejšiu motiváciu je daný aj názov *vystierač prstov* (*musculus extensor digitorum*) proti čes. názvu *natahovač prstů*. Nejde tu totiž o natáhanie v zmysle predlžovania dĺžkového rozmeru, ale o uvádzanie do priameho stavu. Pravda, sloveso *natáhomat* má aj význam „vystierať“. Podobnými úvahami treba osvetliť aj rozdiel medzi názvami za *musculus sternocleidomastoideus*, ktorého funkciou je pohybovať hlavou. Český názov *zdvihač hlavy* nevystihuje všetky smery pohybu, ale iba pohyb zdola nahor, kým slovenský názov *kývač hlavy* vystihuje pohyb na všetky strany.

V niekoľkých prípadoch sa rozdiely medzi českým a slovenským anatomickým názvoslovím prejavujú len v použití odlišných slovotvorných prípon. Uvedieme aspoň jeden príklad. K názvom svalov, ktoré majú v češtine i slovenčine slovotvornú príponu *-č* (*kývač*, *odťahovač*, *prťahovač*), treba často utvoriť prídavné mená. Sú tu dve možnosti. Ak sa chápu tieto názvy svalov na *-č* ako činiteľské mená, treba utvoriť prídavné mená príponou *-ský*, teda *kývačský*, *odťahovačský*, *prťahovačský*. No ak sa chápu ako názvy neživých vecí, a to je azda primeranejšie, treba utvoriť prídavné mená *kývačový*, *odťahovačový*, *prťahovačový*. No v českom anatomickom názvosloví sú tvary *prťahovačský sval* (*musculus adductorius*) a *ucpávačská hrana* (*crista obturatoria*). Treba tu ešte poznamenať, že latinské prídavné mená na *-orius* nemusia byť odvodené od činiteľských mien, ako ukazuje napr. prídavné meno *gustatorius*. Sú to skôr slovesné prídavné mená tvorené v češtine i slovenčine príponou *-ací*. Pre *musculus adductorius* by teda mohol byť názov *prťahovací sval* – *prťahovací sval*. Za dobré riešenie treba pokladať slovenský názov *hrebeň zapchateho otvoru* za *crista obturatoria*.

Slovotvorné rozdiely sú aj v zložených prídavných menách. Kým v českom anatomickom názvosloví i v názvosloví

J. Ladzianskeho má prvá časť zložených prídavných mien podobu substantívneho kmeňa (*šev klinošupinový, čelolícni, spánkolícni, patročelístní; synchondrosa skálotylná*), v slovenčine sa v súčasnej lekárskej literatúre ustálili podoby s adjektívnym kmeňom (*klinovošupinový, čelovojarmový, spánkovoarmový, podneбноčelustný šev; skalnozáhlavné spojenie*).

Pri skúmaní rozdielov medzi českým a slovenským anatomickým názvoslovím treba osobitnú pozornosť venovať takým prípadom, keď sa rovnaké slovo používa na označenie rozdielnych vecí. Ide o také prípady, ako je napr. česká dvojica *zeří – kapusta* a slovenské dvojice *kapusta – kel*, kde čes. *zeří* = slov. *kapusta* a čes. *kapusta* = slov. *kel*.

V anatomickom názvosloví sú typickým prípadom tohto druhu názvy pre *facies* a *bucca*:

čes. <i>obličej</i>	<i>facies</i>	slov. <i>tvár</i>
<i>tvář</i>	<i>bucca</i>	<i>lice</i>
<i>předhlaví</i>	<i>sinciput</i>	<i>obličaj</i>

Tieto rozdiely sa, prirodzene, prejavujú aj v ďalších názvoch. Napr. *facies malaris* je v češtine *tvářová plocha*, v slovenčine *lična plocha*, ale pre *os zygomaticum* je už v češtine názov *liční kost* (hoci slovo *lice* sa v uvedenej schéme nevy-skytuje), kým v slovenčine je *jarmová kost* (kalk zo *zygomaticum!*).

Podobný stav je aj v názvoch pre *coxu* a *lumbus*:

čes. <i>bedro</i>	<i>lumbus</i>	slov. <i>driek</i>
<i>kyčle</i>	<i>coxa</i>	<i>bedro</i>

V takých prípadoch, ako je *tvár – lice*, sotva by bolo možné urobiť nápravu zjednotením názvov. No v každom prípade by bolo treba obmedziť takéto dvojice na najmenšiu mieru. Lahko to pôjde pri názvoch tvorených umele, lebo tu je vždy možný príklon k latinským názvom.

Ide napr. o takéto dvojice:

čes. <i>příšlaší</i>	<i>peritendineum</i>	slov. <i>ošľašie</i>
<i>ošlaší</i>	<i>mesotendineum</i>	<i>medzišľašie</i>
<i>zadní</i>	<i>rhombencephalon</i>	<i>kosohranový</i>
<i>mozek</i>		<i>mozog</i>
<i>zámozek</i>	<i>metencephalon</i>	<i>zadný mozog</i>
<i> vlasová</i>		
<i>cibulka</i>	<i>bulbus pili</i>	<i> vlasová hľuza</i>
<i>stvol vlasu</i>	<i>scapus pili</i>	<i> vlasová cibulka</i>

Náš pohľad na české a slovenské anatomické názvoslovie nie je vyčerpávajúci. Nebolo možné ísť do podrobností ani do širšieho historického osvetľovania procesov, ktorými sa dospe-
lo k terajšiemu stavu, lebo to vyžaduje prácu niekoľkých rokov. Na druhej strane je to nevyhnutne pohľad jednostranný: pohľad neanatóma a Slováka. Ale práve pre túto dvojité jednostrannosť, ktorá často zastiera správny pohľad, by mal byť článok prvým príspevkom do diskusie, ktorú budú musieť na širšom a vedecky podloženom základe absolvovať českí a slovenskí anatómovia.

SILIKÁTOVÉ NÁZVOSLOVÍ

Rudolf B á r t a

1. Vývoj silikátového názvosloví

Silikátové názvosloví a později i jeho soustava, terminologie, zabírající mnohotvárné obory keramiky všeho druhu, maltovin, skla a smaltů, se postupně vyvíjely s rozvojem výroby a zejména vědy i české a slovenské odborné literatury. Již v nejstarších staročeských spisech nacházíme četné a dosud používané názvy z oboru zemin a jiných surovin, staviv, názvů hrnčírských, později i kamnářských a sklářských, svědčících o bohatosti vyjadřovacích možností našeho jazyka. Od 14. století se v naší výrobě silně uplatňuje vliv renesance, znamenající zavádění nových technik, glazur i jakostnějších výrobků, a v písemných památkách přibývá nových odborných výrazů. Velkého obohacení našeho názvosloví přináší v 16. stol. rozvoj řemesel, hutnictví a hlavně alchymie. Kdežto technologové, např. Agricola (1494–1555), psali latinsky a Ercker ze Schreckenfelsu († 1594) německy, zachovaly se ve spisech alchymisty B a v o r a m l. R o d o v s k é h o z H u s t í ř a n (1526 – asi 1600) další, tehdy nově zaváděné české názvy, mezi mnoha převzatými z latiny a němčiny. Tehdy byla podstatně zdokonalena příprava rozličných umělých látek, zejména i chemikálií a barev, a četné druhy křivulí, misek, kelímků i jiných nám dnes až prapodivných nádob se zhotovovaly ze žárovzdorné hmoty, kameniny i skla. Nová doba, ve které se rychle zavádí mnoho nových výrazů, nastává v době rozkvětu českého křišťálu koncem 17. stol. a pro keramiku

v období průmyslové revoluce koncem 18. a poč. 19. stol. Zavedení strojů, i když zprvu jen ručních, přináší do našeho názvosloví tolik nového, jako nikdy nic předtím, i když jde o mnoho slov německých. Ale již je zde buditecké období s MUDr. Janem Svatoplukem Preslem (1791–1849), profesorem přírodopisu na pražské lékařské fakultě, který prvý píše česky o chemii, mineralogii i technologii, a při tom klade základy také k novodobému názvosloví našeho oboru. Jeho rádcem a spolupracovníkem nebyl nikdo jiný než Josef Jungmann (1773–1847). České názvy hlavních prvků silikátové technologie (kyslík, vodík, křemík, hliník, vápník, hořčík, ale i dusík, uhlík, sodík, draslík aj.) a myšlenka vyjadřovat mocenství prvků koncovkami, pochází od nich. Teprve však dr. Vojtěch Šafařík, profesor anorganické chemie na polytechnice v Praze (1831–1902) rozvedl tuto myšlenku a v nové době ji dokončili zejména dr. Alexandr Batěk a prof. dr. Emil Votoček. Poslední přispěl také při počátku činnosti naší dnešní názvoslovné komise silikátů mnohou radou.

Avšak to jsme již ve 20. století, v poslední období vývoje našeho názvosloví. Bylo zahájeno jmenováním dr. inž. Josefa Buriana (1873–1942) našim prvním profesorem sklářství a keramiky na Vysoké škole technické v Praze r. 1909. Přednáší a píše pojednání, počínají vycházet prvě odborné časopisy a rozvíjí se naše keramická a později i sklářská literatura. R. 1917 uveřejňuje prof. dr. Ot. Kallauer názvoslovné studie, zejména z oboru maltovin a po něm zasahuje do keramického, hlavně cihlářského názvosloví prof. inž. dr. Josef Matějka (1892–1960), hlavně po založení časopisu *Stavivo* r. 1920, jehož se za několik roků stává dlouholetým redaktorem. Oba, a později i prof. dr. R. Bárt a vytvořili ve svých pojednáních ve *Stavivu* i jinde četné nové názvy, které se dnes již vžily a zejména se přispělo k vyjasnění některých odborných pojmů.

Vývoj silikátového názvosloví se značně urychlil od r. 1923, kdy byla zřízena *Čsl. keramická společnost* i její názvoslovná komise. Jejím předsedou byl Matějka a k nejpilnějším členům patřili zejména inž. Karel Hineis a dr. inž. Frant. Fischer z Letek. Názvoslovné schůze se však konaly jen příležitostně, a zejména společné cesty vlakem na výroční sjezdy se využívaly k vášnivým názvoslovným kláním.

Sklářské názvosloví bylo ovlivněno zejména vydáváním *Sklářských rozhledů* Státním výzkumným ústavem sklářským

v Hradci Králové ihned po jeho založení r. 1923. Avšak již v přednáškách prof. Buriana z r. 1909 nalézáme hlavní české sklářské názvy. Obdobně jako u keramiky, také zde přispěli k rozvoji názvosloví především odborní redaktoři, sami autoři četných pojednání. Byl to inž. Artuš Sýkora, po něm dr. inž. Václav Čtyřoký, pak prof. dr. inž. Milota Fanderlík a po přenesení redakce do Prahy red. inž. A. Štulík. R. 1939 vydává inž. Miloslav Prokop knížku *Třídění a názvosloví skla*, která vychází ještě r. 1952 ve II. vydání. Tím vykonal důležitý průkopnický čin, neboť mnohé z jeho názvů převzala a jiné revidovala *Sklářská názvoslovná komise*, zřízená r. 1949. Od r. 1946 se totiž i skláři zapojují do Čs. keramické společnosti, jejíž název byl rozšířen na Čs. *keramická a sklářská společnost*, od r. 1957 Čs. *vědecká technická společnost pro průmysl silikátů*, od r. 1960 *Vědecká technická společnost, sekce pro průmysl silikátů* (VTS – sekce silikáty). Spočátku byl předsedou názvoslovné komise, jež pokračovala v pracích názvoslovné komise Čs. keramické a sklářské společnosti, Matějka, od r. 1956 Bárta. Předsedou sklářské názvoslovné komise, která záhy uznala prvně jmenovanou komisi za ústřední, byli postupně prof. dr. R. Bárta, inž. A. Štulík a nyní prof. dr. M. Fanderlík.

Souběžně s prací v názvoslovné komisi silikátů v Praze pokračovalo i vyjasňování slovenského silikátového názvosloví, doložené zejména brožurou *Terminológia silikátového priemyslu*, vydanou r. 1955 Slovenskou akademií vied v Bratislavě. Také při této práci se význačně uplatnil prof. dr. Josef Matějka, který s dr. Jánem Horeckým byli v čele komise SAV, jež spis připravovala. Když pak toto slovenské silikátové názvosloví bylo v r. 1956–1959 revidováno názvoslovnou komisí VTS–silikáty za jazykové spolupráce dr. Jána Horeckého ze SAV, znamenala tato práce podstatný krok ke koordinaci silikátového názvosloví českého a slovenského.

Zapojením práce sklářské komise a slovenských pracovníků do pražské názvoslovné komise VTS–silikáty nastalo úplné soustředění a koordinace názvoslovné práce v našem oboru. R. 1956 byla organizace i pracovní metodika zlepšena a práce soustředěna na sestavování silikátového terminologického slovníku, jak bude o tom dále podána zpráva.

2. Organisaace práce silikátové názvoslovné komise

V názvoslovné komisi VTS pro průmysl silikátů je soustředěna péče o ustálení, zpřesnění i vývoj všech silikátových oborů: surovin včetně přirozených kamenů a jejich zpracování, vápna, cementu, jiných maltovin i výrobků z nich, keramiky stavební, technické i užitkové, sklářství všech odvětví i smaltů. Pro jednotlivé odborné úseky pracují ještě i zvláštní komise, trvalé nebo dočasné. Členové názvoslovné komise projednávají podle potřeby názvy ve svých závodních pobočkách. Členy jsou zástupci ministerstev — a jak známo, silikáty jsou rozděleny do většího počtu ministerstev — zástupci Ústavů pro jazyk český a slovenský, Normalisačního úřadu, Vysokých škol, některých výrobně-hospodářských jednotek i jednotlivci-odborníci ze všech krajů republiky, takže jsou zastoupena všechna hlavní odvětví. Členství je pracovní, to znamená, že každý člen přejímá péči o určitý pracovní úsek, a to ve dvojitým smyslu. Jednak sestavuje pro tento úsek návrhy předloh definicí názvů, které jsou pak rozmnoženy a rozeslány všem členům komise a zpravidla i hlavním zájemcům k vyjádření. Druhou dobrovolnou povinností je vyjadřovat se k těmto rozesílaným návrhům ještě před schůzí, takže na té se pak projednávají pouze takové názvy, ke kterým došly připomínky. Ostatní se považují za přijaté. Takový způsob práce se osvědčil, neboť přinesl značné zrychlení plnění plánu. Na každé schůzi se také projednávají aktuality neboť dotazy, které docházejí z různých stran, jsou stále četnější a někdy značné hospodářské důležitosti. Zástupce komise zasedá také v Čs. části mezinárodní komise pro terminologii *ISO/TC 37*, jejímž předsedou je dr. M. R o u d n ý.

Prvých několik let byla práce názvoslovné komise nesoustavná, a jednalo se hlavně o volbu českých výrazů pro zvláštní odborné pojmy, neboť se rodila naše novodobá silikátová literatura. Již ve Zprávách Čs. keramické společnosti IV. (3) 331 (1927) uveřejnil prof. Matějka programový článek, nazvaný *Cihlářské názvosloví*. V úvodě hovořil o přípravě k vydání keramického slovníku a jako praktický příklad hlavních názvů z oboru cihlářské technologie uvádí jich hned celou řadu, většinou dodnes užívaných. Jsou tu nejen názvy nově tvořené, nýbrž především dobré české názvy, obvyklé v cihlářské výrobě. Záhy však byla poznána nutnost jednak zpřesnění některých názvů, jednak soustavnější názvoslovné práce, a Matějka píše další

článek: *Úkoly názvoslovné komise keramické (Zprávy Čs. keramické společnosti XIX, [2] 95 [1942])*. Teprve však v r. 1946 dochází k soustavné názvoslovné práci a k pravidelným měsíčním zchůzkám názvoslovné komise. Toho roku otiskuje Bárta ve *Zprávách Čs. keramické a sklářské společnosti XX, (1-2) 46 (1946)* pojednání *Keramická názvoslovná soustava*, ve kterém se přimlouvá za jednotné koncovky pro odborné pojmy stejného druhu, a vytyčuje hlavní zásady pro tvoření nových názvů, které mají být především nenásilné, takové, aby jim bez vysvětlování rozuměl i prostý pracovník. V dalším programovém článku Barty *České sklářské názvosloví (Sklářské Rozhledy XXIV, [6-7] 3 [1949])* jsou již obsaženy hlavní zásady pro soustavnou práci silikátové názvoslovné komise. Byly postupně doplněny ještě několika dalšími usneseními a lze je vyjádřit takto:

1. Připravit vydání silikátového názvoslovného slovníku.
2. Stále a soustavně pečovat o silikátové názvosloví všech oborů.
3. Později připravit vydání i vícejazyčného silikátového slovníku a naučného silikátového slovníku.

V prvním období jde o to:

1. pojmově ujasnit již vžitě názvy;
2. kde je třeba zavést nové názvy, přednostně takové, aby byly i prostému pracovníku srozumitelné bez dalšího vysvětlování;
3. pojmová jasnost nesmí však být na úkor duchu jazyka;
4. nenásilně vnášet do našeho názvosloví soustavnost zaváděním jednotných koncovek i tvarů slov;
5. neopomíjet dobré názvy lidové i místní, a naopak zavádět je i do odborného spisovného jazyka;
6. spolupracovat s autory, kteří píší do silikátových odborných listů a zejména nové české a slovenské knihy, i s redaktory těchto publikací;
7. snažit se o největší možné sjednocení mezi názvy jazyka českého a slovenského, ale i s názvy jiných jazyků slovan-ských, zejména ruského;
8. spolupracovat s Ústavem pro jazyk český i s Ústavem pro jazyk slovenský, s Normalizačním úřadem i s jinými úředními místy a zejména s názvoslovnými komisemi příbuzných oborů.

Pro sestavování osnov definicí názvů, jež jsou pak rozmnožovány a před schůzí rozesílány členům k vyjádření, byly přijaty závazné pokyny, takže usnášené definice jsou sestave-

ny podle jednotného schématu, v dohodě s ústavy pro jazyk český a slovenský.

3. Dosavadní výsledky práce

Spočátku byly výsledky práce názvoslovné komise otiskovány v odborných časopisech *Stavivo* a *Sklářské rozhledy*, později *Sklář* a *keramik*. Vzhledem k nedostatku místa muselo však být, bohužel, od toho upuštěno. Revisi názvů spisku *Terminológia silikátového priemyslu* (1955) a *Třídění a názvosloví skla* (1952) byly koordinovány hlavní odborné názvy české se slovenskými a sklářské s keramickými a maltovinovými. Postupnou revisi názvosloví našich norem přispívá se k odstranění různých nejasností, neboť v některých případech měl stejný název jiný význam, a to nejen v různých technologických oborech, nýbrž i v našem silikátovém, podle toho o jakou normu se jednalo. Kromě toho bylo třeba některé pojmy upřesnit.

Výsledky názvoslovné práce ukládáme do kartoteky, která se již rozrostla na 6000 lístků. Poskytujeme úřadům, ústavům, redaktorům i odborným spisovatelům četné informace jednak na základě zmíněné kartoteky, jednak vzhledem k tomu, že pravidelný bod pořadu našich schůzí jsou aktuality. Bylo rozhodnuto, že do konce r. 1962 má být připraven rukopis knihy *Silikátové názvosloví*. Víme, že ještě zdaleka naše práce není úplná, avšak pracovníci všeho druhu naléhají, abychom co nejrychleji vyplnili mezeru, která se stále citelněji pociťuje. Očekáváme, že po vydání *Silikátového názvosloví* dojdou četné připomínky a na základě jich i na základě další práce názvoslovné komise VTS-silikáty bude možno vydat slovník, důstojně reprezentující mohutnost i význam silikátových průmyslů.

TERMINOLOGIE SILIKÁTOVÉHO PRŮMYSLU

Rudolf B á r t a

V 12. čísle 9. roč. Slovenského odborného názvosloví otiskli jsme prvou část názvů terminologického slovníku *Terminológia silikátového priemyslu*, jak jej r. 1955 vydala Slovenská akadémia vied a nyní revidovala Ústřední názvoslovná komise při Vědecké technické společnosti, sekce silikáty. Pokračujeme v tomto sjednoceném českém a slovenském názvosloví. Názvy jsou sestaveny v pořadí předlohy, a tedy nikoliv podle abecedy.

mlýn cirkulační = cirkulačný mlyn

viz mlýn oběžný

crystalit = cristobalit

čtverečná modifikace kysličníku křemičitého, stabilní v teplotním rozsahu mezi 1470 až 1713 °C

čelo = čelo

1. přední stěna např. zdíva, stroje a pod., 2. čelní stěna důlní chodby, z níž se odebírá rubanina, 3. pracoviště u porubní stěny, 4. čelná plocha

drtič čelistový = čefustový drvič

u něhož je drčení v klínovitém prostoru mezi pevnou a pohyblivou čelistí

křivka zrnitosti = krivka zrnitosti

syn. čára zrnitosti, slov. čiara zrnitosti — též křivka granulometrická — grafické znázornění poměrného váhového složení zrniva podle velikosti přítomných zrn; může být součtová nebo podílová podle toho, zda se hodnoty sečítají nebo nikoliv; není-li jinak uvedeno, rozumí se křivkou zrnitosti vždy součtová křivka zrnitosti

mour = prachové uhlí

prachové uhlí s drobnými kousky

sklo čiré = číre sklo

sklo nezakalené, ve hmotě průhledné; nemusí být bezbarvé, např. průhledné červené sklo návěstní je „červené sklo čiré“

čeření = čírenie

pochod, při kterém se sklovina zbavuje při čeřici teplotě (v. t.) plynů tak, aby výrobky s hlediska bublinek odpovídaly žádané jakosti výrobku

čeření cementu = čírenie cementu

viz kypření cementu

čeřiště = čerište

pecní prostor, určený k čeření skloviny

teplota čeřicí = číriaca teplota

teplota, která musí být podle technologického předpisu dodržena při čeření skloviny

čeřivo = čirivo

surovina sloužící při tavení k čeření (v. t.)

čistič = čistíč

1. dělník, který čistí; 2. stroj, který provádí čištění, např. surovin od škodlivin, keramických výlisků od nálišků, odlitků od nálišků, polglazovaného polovýrobku od nadbytku glazury a pod.

dopravník pásový = pásový dopravník

zařízení na plynulou dopravu hmot a výrobků nekonečným gumovým, ocelovým nebo jiným pásem, obíhajícím mezi dvěma bubny, z nichž jeden je zpravidla hnací; pás je prvkem ložným, nosným i pohybovým

dopravník pásový článkovaný = článkovaný pásový dopravník

pásový dopravník, sestávající z pásu, složeného z vyměnitelných článků

střep = črep

základní vrstva hmoty keramického výrobku; posuzuje se zpravidla na lomu; podle výrobní fáze může být syrový (nevypálený), přezahnutý (vypálený bez glazury) nebo glazovaný (vypálený s glazurou)

střepář = črepář

pracovník, který upravuje a třídí střepy

střepárna = črepáreň

místo, kde se manipuluje se střepy

prach střepový = črepový prach

střepy obvykle pod 2 mm; pro výrobu je to odpad

dávkovač = dávkovač

dozátor, zařízení, které odměřuje a podává přesné dávky hmoty objemově nebo váhově

dávkovadlo, fídr = dávkovadlo (u skla)

zařízení, v němž je utavená sklovina dále tepelně zpracována (ve žlabu) a vhodným zařízením oddělována od pravidelné dávky (kapky), potřebné ke tvarování výrobků

teplota deformace = teplota deformácie

(u keramiky) 1. odpovídající číslu žároměrky, s níž má žároměrka ze zkoušené hmoty žároměrnou shodu, 2. při níž se zkušební váleček pod tlakem 2 kg/cm² za noremní zkoušky stlačí o 40 % (t_a dříve t podle ČSN 72 6015 - 1958)

(u skla) viz bod deformační

sklo devitřifikované = devitřifikované sklo

viz sklo odskelněné

sklo odskelněné = odskelněné sklo

vada skla, v němž došlo k neúmyslné krystalizaci (ČSN 70-0020, str. 5, odst. 1030)

desintegrátor = dezintegrátor

viz drtič tyčový

drtič tyčový = tyčový drvič

drtič v němž drcení nastává úderem tyčí

válec diferenciální = diferenciálne válce

1. jejichž pohyb přechází od jedné osy převodem ozubených kol na druhý valec, 2. válcový mlýn (vt), u něhož se každý z obou válců

otáčí jinou rychlostí; tím nastáva nejen mačkání nýbrž i roztrání meliva

analýza diferenční termická = termická diferenční analýza

DTA – sledování a zaznamenávání rozdílů (diferencí) teploty mezi dvěma současně vyhřívanými vzorky, zkoušeným a standardním

dinas = dinas

synonym silika, žárovzdorné tvarové stavivo z křemičitých surovin s přídavkem vápna, popř. jiných přísad podle ČSN 72 6111; vyznačuje se vysokým obsahem SiO₂ a vysokou odolností k deformaci v žáru při zatížení

filtr vakuový = vákuový filter

zařízení na částečné odvodňování kalu pomocí vakua

filtr vakuový bubnový = vákuový bubnový filter

tvaru dutého válce

filtr vakuový kotoučový = vákuový diskový filter

tvaru kotouče, disku

dlaždice = dláždica

tvarový výrobek tloušťky pod 4 cm na zhotovování dlažeb

sklo dlouhé = dlhé sklo

kteřé má malý teplotní součinitel viskosity a široký interval zpracování; sklovina je na pístale dlouho vláčná (ČSN 70 0020–1957)

dořa tuhnutí cementu = dořa tuhnutia cementu

kteřá uplynula od přidání vody k cementu až do okamžiku, kdy jehla Vicatova přístroje při volném pronikání do cementové kaše zůstala v ní vězet ve hloubce 1 mm nebo méně od povrchu cementové kaše; vyjadřuje se v hodinách a minutách a je hodnotou pouze empirickou (ČSN 72 2110–1957)

výrobek dolomitový = dolomitový výrobek

žárovzdorný výrobek z páleného dolomitu

dopravník = dopravník

syn. transportér, zařízení, které pomocí pohyblivého nekonečného pásu přepravuje (dopravuje) různé hmoty na kratší vzdálenost (asi 200 m), případně spojením více dílcových dopravníků i na vzdálenost několika set metrů; podle způsobu provedení se dělí na přenosné, stabilní, pojízdné; podle druhu pásů je více typů, např. gumové, lačkové aj.

sklovina drsná = sklovina drapřavá

ve které se při tvarování nahromadily velké shluky krystalů (např. při opálinech) anebo které se při tvarování mírně odskeřnila

povrch drsný = drapřavý povrch

(u skla) nehladký povrch při chybné výrobě skla; např. ve studených formách; viz sklovina drsná

drážka = drážka

táhla prohloubenina, do které zapadá pero

taška drážková = škridla drážková

kteřá je opatřena drážkami a pery po obou stranách

drtič = drvič

stroj na drcení (vt)

dusání = dusanie

správně pēchování (vt)

dveře = dvere

otvor v peci, kterým se zavází a vyvází

zdviháni ohně = dvihanie ohňa

zvyšování teploty v peci

mour dýmnikový = dymníkový prach

hrubý prach, usazující se v dýmníkách lokomotiv

plyn kouřový = plyn dymový

unikající z komína, případně z topeniště, tedy spaliny, pára s vlhkostí a teplý vzduch

cement elektrotavený = elektrotavený cement

hlinitanový cement, vyrobený v obloukových pecích

elevátor = elevátor

výtah

email = email

1. v keramice a sklářství neprůhledná glazura, 2. dřívější a dosud zahraniční název pro smalt

engoba = engoba

syn. nástřepí, slov. náčrepok — vrstva střepů, která na rozdíl od glazury není po vypálení skelná

fajáns = fajansa

druh poroviny se světlým jemným vápenatým střepem, glazovaným bílou krycí olovnato-cínčitou glazurou, většinou zdobeným malbou do glazury; dnes se rozumí fajánsi také bělnina s jakoukoliv bílou krycí glazurou

vzduch falešný = falošný vzduch

jehož nežádoucím vnikáním zvenčí (např. v sušárně nebo peci) se pochod znevýhodňuje nebo zhoršuje

(Pokračování)

ZO SLOVENSKEJ ŽELEZNIČNEJ TERMINOLÓGIE

Komisia pre železničnú terminológiu pri Ústave slovenského jazyka SAV začala pracovať r. 1958. Jej Subkomisia pre strojársku terminológiu vypracovala návrh na názvoslovie železničných strojov, vozidiel a tech-

nických zariadení. Návrhy pre prácu subkomisie pripravovali inž. Ivan Viest a inž. Eugen Kevický. Uverejňujeme ukážku z pripravovaného rukopisu.

71 Rám vozidiel s príslušenstvom

7111 spodok vozidla

časť vozidla, na ktorej spočíva plošina, skriňa alebo nádrž vozňa, resp. strojovňa hnacieho vozidla

7112 rám vozidla = fréma

sústava nosníkov, ktorá nesie vozňovú skriňu (nádrž, plošinu), resp. strojovňu hnacieho vozidla a udržuje ich v správnej polohe tým, že sama prenáša ťažnú silu a všetky nárazy pôsobiace na vozidlo pri chode a pri posune

7113 most vozidla

nosná konštrukcia s úlohou rámu, ktorá preklenuje dva podvozky (príp. viac podvozkov)

7114 vonkajší rám vozidla

rám upravený na vnútorné uloženie dvojkolesí

7115 vnútorný rám vozidla

rám uložený medzi kolesami dvojkolesí

7119 zavesenie vozidla

spojenie rámu vozidla s nosnými pružnicami pružnicovými závesmi

7121 pozdĺžnik

nosník rámu položený pozdĺž vozidla

7122 priečnik

nosník rámu položený kolmo na pozdĺžnik

7123 čelník

krajný priečnik rámu vozidla

7124 výstužník

nosník rámu vozidla na vystuženie pozdĺžnikov a priečnikov

7125 chrbtíčník

jeden nosníkový rám vozňov

7126 vzpínadlo

tyčová konštrukcia na spodné vystuženie pozdĺžnika dlhých vozňov

7127 konzola, nespr. krakovec

vystužené nosné rameno (napr. na podopieranie časti nosnej plošiny presahujúcej rám vozidla)

7131 zmetadlo

uholník alebo ploché železo pripevnené na čelník hnacieho vozidla pred kolesá na odhodenie predmetu, ktorý by event. ležal na hlave koľajnice

- 7132 **lávka**
plechová plošina nad rámom hnacieho vozidla, po ktorej môže rušňové osadenstvo obísť za prevádzky celé vozidlo za účelom prehliadky
- 7133 **nosná plošina**
podlaha položená na rám vozidla, priamo zafixovaná nákladom alebo osobami
- 7134 **vstupná plošina**
časť nosnej plošiny osobných vozňov pri vozňových schodíkoch oddelená stenou s dverami od priestoru na sedenie
- 7135 **brzdová plošina**
miesto za vozňovou skriňou ohradené zábradlím, z ktorého sa obsluhuje ručná brzda
- 7136 **rám podlahy**
rám z profilovej ocele položený na rám vozidla a podporený konzolami na zachytenie okrajov nosnej plošiny
- 7137 **priečny prah**
prah na ochranu podlahových dosák plošinových vozňov pri nakladaní a vykladaní
- 7141 **vozňové stúpadlo**
obdĺžnikový plech alebo doska pripevnená k rámu podperami (podperou) na sprístupnenie vnútrajška vozňa; v jednoduchej forme slúži ako stojisko posunovačov
- 7142 **vozňové schodíky**
niekoľko stupňov doskových stúpadiel pripevnených podperami k rámu vozňa na nastupovanie a vystupovanie cestujúcich
- 7143 **spúšťacie schodíky**
vozňové schodíky na osobitnom ústrojenstve; za chodu sú vsunuté pod vozňovú skriňu a spúšťajú sa mechanicky len pri nastupovaní a vystupovaní
- 7144 **ochodza**
stúpadlo s doskou položenou po celej dĺžke vozidla
- 7145 **držadlo**
kovová tyč pri schodíkoch alebo pri stúpadle na zachytenie pri nastupovaní a vystupovaní, resp. pri sprevádzaní vozidla posunovačom
- 7151 **zástera**
bočný plech zakrývajúci spodok vozidla za účelom zmenšenia odporu vzduchu
- 7161 **oko pre lano**
ohnivko pripojené k čelníku vozňa pre posun navijakom alebo koňmi

- 7162 **klanicový strmeň**
vystužený otvor v ráme podlahy plošinových vozňov na osadzovanie klanice
- 72 **Pružnice a tlmiče**
- 7211 **pružnica**
zväzok oceľových listov na pružné prenášanie síl medzi dvojkolesím a rámom vozidla
- 7212 **nosná pružnica**
pružnica na zvislé odpruženie rámu vozidiel
- 7213 **pružnica s pozitívnym prehnutím**
pružnica, ktorej listy sú v nezaťaženom stave zakrivené od prostriedku nahor
- 7214 **pružnica s negatívnym prehnutím**
pružnica, ktorej listy sú v nezaťaženom stave zakrivené od prostriedku nadol
- 7215 **skrutkovitá pružina**
pružnica vinutá z pružného drôtu alebo plechového pruhu
- 7216 **kočiarová pružnica = eliptická pružnica**
dvojica nosných pružníc na oboch koncoch kĺbovite spojených a perujúcich proti sebe
- 7221 **pružnicový list**
plochá oceľová pružina; niekoľko listov vo zväzku tvorí pružnicu
- 7222 **hlavný pružnicový list**
najdlhší z pružnicových listov s očkami na koncoch na zavesenie na rám vozidla
- 7223 **pružnicové sklo**
zaokrúhlený koniec hlavného listu pružnice na pripojenie pružnice k záveske pomocou svorníka
- 7224 **opasok pružnice**
objímka natiiahnutá za tepla na zväzok pružnicových listov
- 7225 **opora pružnice**
kolík, ktorý prenáša tlak z pružnice na ložiskový domček
- 7231 **záves pružnice**
výkyvná tyč na zavesenie koncov pružnice na rám alebo na vahadlo vozidla
- 7232 **pružnicová záveska**
krátky záves pružnice tvaru ohnivkového, hranatého, vidlicovitého alebo plochého železa
- 7233 **priečne závesové vahadlo**
výkyvný nosník na vyrovnávanie namáhania pružnicových závesov oboch kolies toho istého dvojkolesia

- 7234 **pozdlžne závesové vahadlo**
výkyvný nosník na vyrovnávanie namáhania pružnicových závesov dvoch susedných osí a tým aj na vyrovnávanie osových tlakov za chodu vozidla
- 7241 **tlmič**
zariadenie na zoslabovanie zvuku, nárazu, vibrácie, elektrickej indukcie a pod.
- 7242 **tlmič zvuku**
tlmič na zoslabovanie nepríjemných zvukov, napr. výfuku motorových vozidiel
- 7243 **tlmič kmitov**
prístroj na rušenie kmitov zalomeného hriadeľa
- 7244 **olejový tlmič**
tlmič, ktorý zmierňuje nárazy odporom olejovej náplne
- 7245 **kvapalinový tlmič**
tlmič, ktorý zmierňuje nárazy odporom kvapalinovej náplne
- 7246 **trecí tlmič**
tlmič, ktorý zmierňuje nárazy trecím odporom
- 73 **Spojovacie časti vozidiel**
- 7311 **narážací mechanizmus**
zariadenie na zachytávanie nárazov vozidiel na seba v smere pozdlžnej osi pomocou odpružených nárazníkov
- 7312 **nárazník**
tyč na konci s tanierom opierajúca sa pružne o čelník; zachytáva nárazy medzi vozidlami
- 7313 **vyrovnávacie nárazníky**
dvojica nárazníkov opierajúca sa na konce spoločného vahadla za účelom vyrovnania tlakov na nárazníky v oblúkoch
- 7314 **nárazníková tyč**
tyč na vedenie nárazníka v priamom smere
- 7315 **nárazníkový kôš**
puzdro na vedenie nárazníkovej tyče, na napnutie nárazníkovej vinutej vzpruhy a na pripevnenie celého ústrojenstva k čelníku vozidla
- 7316 **nárazníkový tanier**
čelná doska nárazníkovej tyče s rovnou alebo vypuklou dotykovou plochou
- 7317 **rúrový nárazník**
nárazník s tanierom na rúre a s rúrovitým košom; je odpružený trecími prstencami
- 7318 **centrálny nárazník**
nárazník umiestnený v prostriedku čelníka; má úlohu tak nará-

- žacieho, ako aj ťahacieho ústrojenstva a môže byť upravený na samočinné spriahanie
- 7321 **ťahadlový mechanizmus**
zariadenie pozostávajúce z ťahadiel a skrutkovky, ktorým sa spájajú vozidlá medzi sebou a prenáša ťažná sila
- 7322 **ťahadlo, nespr. tiahlo**
tyč na konci s hákom zachytená pružne v ráme vozidla na spájanie vozidiel pomocou skrutkoviek
- 7323 **ťažný hák**
oble vykovany koniec ťahadla, do ktorého sa zavesuje závesnica skrutkovky
- 7324 **priebežné ťahadlo**
ťahadlo s tyčou pod celou dĺžkou vozidla; odľahčuje rám od prenášania ťažnej sily
- 7325 **spriahadlo**
zariadenie na spájanie a odpájanie vozidiel, pozostávajúce z ťahadiel a skrutkovky, ktoré spolu s nárazníkmi tvoria pružné ťahacie a narážacie ústrojenstvo
- 7326 **spriahnutie nadtľho**
spojenie vozidiel spriahadlami tak, že medzi nárazníkovými taniermi zostane medzera
- 7327 **spriahnutie nakrátko**
spojenie vozidiel spriahadlami tak, že sa nárazníkové taniere pružne dotýkajú
- 7328 **samočinné spriahadlo**
čelustové ťahacie ústrojenstvo vozidiel, ktoré vozidlá pri stlačovaní samočinne spája; odpája sa ručným mechanizmom zo strany vozidla
- 7329 **reťazové spriahadlo**
jednoduché spriahadlo s reťazou namiesto skrutkovky
- 7331 **skrutkovka**
diel ťahacieho ústrojenstva pozostávajúci z vretena so závitmi na pevnejšie alebo voľnejšie spojenie, zo závesnice na zavesenie do otvoru ťažného háka susedného vozidla a z nosného strmeňa, ktorým je skrutkovka trvale a otočne zavesená na čap ťažného háka vlastného vozidla
- 7332 **záložná skrutkovka**
skrutkovka v pohotovosti pre prípad poruchy skrutkovky medzi vozidlami za prevádzky
- 7333 **strmeň skrutkovky**
strmeň, za ktorý je jeden koniec skrutkovky trvale a otočne zavesený na čap ťažného háka vlastného vozidla

- 7334 **závesnica skrutkovky**
oko na voľnom konci skrutkovky, ktorý sa zavesí do otvoru ťažného háka
- 7335 **vreteno skrutkovky**
vreteno na jednej polovici s pravým a na druhej s ľavým závitom na regulovanie dĺžky skrutkovky rukoväťou
- 7336 **poistná skrutkovka**
pohotovú skrutkovku zavesenú nadlho pod činnú skrutkovku pre prípad roztrhnutia
- 7337 **poistná reťaz**
reťaz, ktorá na podružných železničiach nahrádza poistnú skrutkovku
- 7341 **hlavné potrubie**
rúra vedená pozdĺž celého vozňa, spojená s hlavnými potrubiami susedných vozňov hadicami, ktorými sa para alebo stlačený vzduch dostane z rušňa do vykurovacej alebo brzdovej sústavy celej vlakovej súpravy
- 7342 **hadica**
ohybná rúra na vedenie kvapalín a plynov; v železničnej prevádzke pružný spojovací kus hlavných brzdoových a vykurovacích potrubí vozňov
- 7343 **jednodielna hadica**
hadica z jedného kusa, ktorý sa musí pri každom odpojení vozňov odmontovať
- 7344 **dvojdielna hadica**
hadicová spojka pozostávajúca z dvoch rovnakých rozpojiteľných dielov trvale pripojených na hlavné potrubie vozňa
- 7345 **kovová hadica**
hadica zložená z kĺbovite pospájaných kovových článkov
- 7346 **spojovacie hrdlo hadice**
záverové kovanie koncov brzdoových alebo vykurovacích hadíc umožňujúce ich tesné a rýchle spájanie
- 7347 **jalové hrdlo**
príruba zavesená na čelníky vozidiel na pripojenie k spojovaciemu hrdlu koncovej alebo zavesenej brzdovej hadice
- 7348 **záves hadice**
strmeň na čelníkoch vozidiel na zavesenie koncových alebo rozpojených hadíc
- 7351 **vozňový priechod**
zariadenie na prechádzanie z vozňa do vozňa pozostávajúce zo sklápacích mostíkov a zhrňovacích zábradlí alebo mechov

- 7352 **vozňový mostík**
sklopiteľný plech, ktorým sa preklenuje vzdialenosť vstupných plošín dvoch vozňov
- 7353 **zhrňovacie zábradlie**
ochranné zábradlie pozostávajúce z poddajných železných mriežok; spája dva susedné vozne, aby prechádzanie sprievodcov a cestujúcich bolo bezpečnejšie
- 7354 **vozňové mechy**
zhrňovateľný obal z nepremokavej látky na úplné zakrytie vozňového priechodu
- 7355 **rám vozňových mechov**
kovový rám, pomocou ktorého sú mechy pripevnené na čelník vozňa, resp. sa spájajú medzi sebou
- 74 **Výstroj stanovišta vodiča**
- 7411 **stanovište vodiča**
priestor v motorovom rušni, vozni alebo v elektrickom rušni vystrojený armatúrou na ovládanie vozidla vodičom
- 7412 **výstroj rušňa**
súhrnné označenie prístrojov, zariadení a inventára patriacich k rušňu podľa predpisov
- 7413 **pomocný výstroj**
súhrn prístrojov a zariadení namontovaných na vozidlo pre osvetľovanie, vykurovanie, stláčanie vzduchu, vetranie, návštenie, obsluhu dverí a pod.
- 7414 **armatúra rušňa**
súhrn prídavných prístrojov pripevnených na rušni potrebných na jeho obsluhu
- 7415 **armatúrová doska**
doska na stanovišti motorvodiča, na ktorej sú rozmiestnené riadiace a kontrolné prístroje motorového vozidla
- 7421 **dialkový ukazovač**
ručičkový alebo svetelný prístroj na diaľkové označovanie polohy určitého ústrojenstva
- 7422 **dialkový oznamovač**
ručičkový alebo svetelný prístroj na diaľkové oznamovanie, či je určité ústrojenstvo v polohe zodpovedajúcej určeným podmienkam
- 7423 **oznamovacia lampa**
lampa v úlohe diaľkového oznamovača
- 7431 **výhľadové okno**
okno motorového vozňa, motorového alebo elektrického rušňa vybavené na bezpečné pozorovanie trate

- 7432 **ochranné mreže**
kovové mreže zabraňujúce rozbitiu výhľadového okna zvonku, napr. vtákmi narážajúcimi do idúceho vozidla
- 7433 **ochranné sklo**
nastaviteľná farebná doska zo skla, ktorá chráni zrak motor vodiča proti lúčom slnka
- 7441 **ohrievač okna**
elektrický odpor vliaty do okennej tabule na odstránenie námrazkov z priľahlej časti výhľadového okna motorového vozidla (elektrického rušňa) zohrievaním skla
- 7442 **elektrický odmrazovač**
elektrický ohrievač v okennej tabuli pred vodičom motorového alebo elektrického vozidla, ktorý znemožňuje tvorenie sa námrazkov na tabuli
- 7443 **teplovzdušný odmrazovač**
zariadenie, ktoré zabraňuje tvoreniu námrazy ovievaním príslušného miesta teplým vzduchom
- 7444 **stierač**
krídlo poháňané elektromotorčekom, ktoré stiera z vonkajšej plochy výhľadového okna motorového vozidla (elektrického rušňa) dažďovú vodu alebo sneh
- 7451 **vypínacia páka**
páka na ručné vyradovanie určitého ústrojenstva z činnosti
- 7452 **vypínacia poloha páky**
poloha, v ktorej páka vyraduje určité ústrojenstvo z činnosti
- 7453 **zapínacia poloha páky**
poloha, v ktorej páka uvádza určité ústrojenstvo do činnosti
- 7454 **plynová páka**
rukoväť na ručné regulovanie dávkovania palivovej zmesi pre spaľovací motor
- 7455 **plynový pedál**
pedál na nožné regulovanie dávkovania palivovej zmesi pre spaľovací motor
- 7456 **regulačná rukoväť**
páka, kľuka alebo koliesko regulačného zariadenia elektrických vozidiel, ktorou manipuluje vodič vozidla priamo, alebo páka prevodu motorových vozidiel na radenie rýchlostí
- 7457 **smerová páka**
páka na armatúrovej doske na preradenie smeru chodu motorového alebo elektrického vozidla

- 7458 **bezpečnostný pedál, nespr. mŕtvy muž**
pedál zariadenia, ktoré samočinne odpojí motor a zabrzdí motorové vozidlo, len čo sa nohou nestláča, napr. pri náhlej nevoľnosti motorvodiča
- 7461 **pieskovač**
zariadenie na hnacom vozidle, ktoré sypaním piesku medzi kolesá a koľajnice umele zväčšuje trenie medzi kolesom a koľajnicou
- 7462 **piesočník**
nádrž na hnacom vozidle so zásobou piesku na pieskovanie
- 7463 **pneumatický pieskovač**
druh pieskovača, pri ktorom sa piesok vháňa do odpadovej rúrky stlačeným vzduchom
- 7464 **posúvačový pieskovač**
druh pieskovača, pri ktorom po ručnom otvorení uzáveru piesok padá svojou váhou pod kolesá
- 7465 **závitovkový pieskovač**
druh pieskovača, pri ktorom sa piesok dávkuje závitovkou do odpadovej rúry a potom svojou váhou padá pod kolesá
- 7471 **siréna**
prístroj hnacích vozidiel na dávanie zvukových znamení, ktorý účinkuje chvením dierkovaného kotúča rýchle sa otáčajúceho v prúde pary alebo stlačeného vzduchu
- 7472 **húkačka**
prístroj motorových vozidiel na dávanie zvukových znamení, ktorý účinkuje membránou rozochvenou stlačeným vzduchom
- 7481 **palivová nádrž**
nádoba so zásobou tekutého paliva pre pohon motorových vozidiel
- 7491 **rýchlomer = tachometer**
prístroj na sledovanie rýchlosti vlaku a prejdených kilometrov
- 7492 **registračný rýchlomer = tachograf**
rýchlomer, ktorý zaznamenáva chod vlaku, prejdené kilometre a ubehnutý čas
- 7493 **dynamový rýchlomer = tachometer**
jednosmerný prístroj, napätie ktorého je úmerné počtu obrátok, a preto ho možno použiť na meranie rýchlosti vozidla
- 7494 **registračný prúžok**
prúžok do registračných meracích prístrojov, na ktorý prístroj nakreslí časový diagram

K NIEKTORÝM OTÁZKAM SLOVENSKEJ TEXTILNEJ
TERMINOLÓGIE*)

Vlado Uhlár

Hoci pradenie, tkanie a pletenie sú naozaj prastarými činnosťami, známymi našim predkom už v predhistorickej dobe, a základné nástroje, prístroje i jednoduché stroje spojené s výrobou priadze a tkanín majú za sebou viacstoročnú minulosť (krosná už v praveku, kolovrat od r. 1530), v našich odborných publikáciách sa opätovne stretávame so zjavmi, ktoré zreteľne ukazujú, že pri rýchlom a prenikavom rozmachu industrializácie sa stratila súvislosť s domácou i remeselnou výrobou a že jazykové vedomie mnohých odborníkov je odtrhnuté od výraziva a ostatných jazykových prostriedkov nášho ľudu, pokiaľ ide o textilnú oblasť.

Táto odtrhnutosť odborníkov od živých zdrojov ľudovej reči v oblasti textilnej terminológie sa, pravdaže, nedá len tak ľahko prekonať, i tu treba počítať s dlhším vývinom. Netreba zamlčovať ani chyby našej jazykovedy a národopisu, že zanedbávali túto oblasť starej výrobnéj činnosti nášho ľudu a nespolupracovali dost rýchlo a účinne s odborníkmi z priemyslu a že tiež neupozornili na túto skutočnosť pracovníkov redakcií vo vydavateľstvách kníh, nevyzdvihli živú reč ľudu, ktorá má v základe vypracovanú aj textilnú terminológiu.

Nečerpali sme dost z veľmi cennej práce Pavla Križku, ktorý už r. 1891, teda ešte v období rozkvetu remeselného súkenníctva¹, podal veľmi dôkladný súpis termínov z tkáčstva, ale aj z prípravy pradiava a z pradenia.

Iba vinou nedostatočnej spolupráce príbuzných odborov a zlého prehľadu o textilných publikáciách sa mohlo stať, že

*) Autor tohto príspevku, ktorý v mnohom smere pokladáme za diskusný, je dlhoročným učiteľom slovenčiny na Strednej priemyselnej škole textilnej a papiernickej v Ružomberku. Túto okolnosť využíva na podloženie svojej argumentácie odbornými dôvodmi. No pritom rieši mnohé otázky príliš úzko, jednostranne, neberie do úvahy stav v iných jazykoch, najmä v češtine.

¹ P. Križko, *Tkáčstvo*, Slovenské pohľady XI, 1891, 534–542.

ostala nepovšimnutá kniha Ludmily Reichlovej-Kuchárikovej *Náuka o odevných látkach*². Hoci kniha je učebnicou pre bývalé odborné školy pre ženské povolania a živnostenské pracovne — v troch dieloch osobitne vydaných — autorka v nej prehľadne a prístupne zhrnula poznatky z rozsiahleho odboru textilníctva. Opiera sa o značnú literatúru, zväčša cudziu, ale najmä o vlastné poznanie odboru, pričom osobitne treba vyzdvihnúť dobrú znalosť domácej výroby a príslušnej terminológie; no nezanedbáva ani strojovú výrobu priemyselnú. V nejednom smere v tomto ohľade ostane kniha Reichlovej-Kuchárikovej trvale podnetná.

V I. diele spracúva *Textilné suroviny* a *Poznávanie rozličných bielizňových výrobkov*, v II. diele *Spracovanie surovín* (pradenie, tkanie, väzby) a *Poznávanie rozličných šatných výrobkov* a v III. diele *Poznávanie textilných látok a Rozličné iné textilné a prepychové výrobky používané v odevníctve* (kožušiny, pozamentérie, pleteniny, čipky, krajčírske prípravy a potreby ap.).

Keby sa záslužná a pôvodná práca L. Reichlovej-Kuchárikovej bola dostatočne rozšírila a najmä vnikla do vedomia odborníkov a potom aj autorov ďalších publikácií a učebníc, neboli by sme sa museli opätovne prebíjať cez staronové terminologické ťažkosti. Tak napr. autorka správne používa termíny *niť* — *priadza*, *pradenie*, *predpriadanie*, ale aj *polopriadza* — *predpriadza*, *preťahovanie*, *preťahovacie stroje*, *mykanie*, *česanie*, *motanie*, *zvíjanie*, *navíjanie*, *snovanie*, *navliekanie* — *návlek*, *stúpanie na podnožiacich*, *krosná*, *ručné krosná s nitelnicovým strojčekom a jednou podnožou*, *bidlo*, *brdo*, *nitelnice*, *zívanie*, *ziva*, *zosúkať*, *zosúkanie* (dvoch i viacerých nití v jednu), *jarabá priadza* (flámková), rozličné názvy tkanín a iných výrobkov, tak napr. pozamentov: *šnúra*, *gimpa*, *šujtáš*, *buritáš*, *prezidentka*, *bíza*, *lacetka*, *tresa*, *ženilka*, *krepinka* atď.

Veľmi cennú prácu v textilnom odbore koná Jozef Dufek, učiteľ Strednej priemyselnej školy textilnej a papiernickej v Ružomberku³. Z hľadiska jazykového, najmä terminologické-

² L. Reichlová-Kucháriková, *Náuka o odevných látkach I, II, III*, Matica slovenská, Martin 1946.

³ J. Dufek, *Väzby listových tkanín*, Slov. vydavateľstvo technickej literatúry, Bratislava 1952. *Rozbory listových tkanín a odborné výpočty*, Slov. vydavateľstvo technickej literatúry, Bratislava 1957.

ho majú však obidve jeho knihy podstatné nedostatky. Autor azda nepoznal ľudovú terminológiu domácej textilnej výroby, ani uvedené práce P. Križku a L. Reichlovej-Kuchárikovej, preto odborná terminológia v nich ostala v najpodstatnejšej časti neslovenská. No už v druhom, prepracovanom vydaní *Rozborov listových tkanín a odborných výpočtov* (Slov. vydavateľstvo technickej literatúry, Bratislava 1960) nastala podstatná, čo aj nie vždy dôsledná náprava. Treba si len želať, aby druhé, prepracované vydanie *Väzieb listových tkanín, ktoré vyjde r. 1961*, pokračovalo dôsledne v uplatňovaní správnej terminológie. K termínom *krošná, brdo* (už nie *lúč, paprsek*), *tkaninový* a *osnovný návoj, ziva, prevíjanie priadze a nití* by mali pribudnúť i termíny *nitelnice, nitelnicový strojček, ciepkky, podnože, rips, drilich, navliekanie, návlek* a i.

Z technológie tkáčstva, pletiarstva a pradiarstva niet zatiaľ v slovenčine potrebnej príručky. Je iba preklad skript inž. Jaroslava Simona *Technológia pradiarstva*⁴, ktorý urobili učitelia priemyselnej školy textilnej a papiernickej v Ružomberku Okál, Križan, Kedroň a Lacko. R. 1954 vyšla cenná kniha z odboru pletiarstva *Technológia väzieb pletenín* od V. Votánka a R. Mesjara⁵.

Zo základného odboru máme obsažnú a dôkladnú príručku Williho Vopršala *Náuka o textilných materiáloch*⁶. Na 280 stranách spracúva najprv náuku o základných vlastnostiach textilných vlákien, potom preberá prírodné vlákna pôvodu rastlinného, živočíšneho, ale aj anorganického; značnú pozornosť venuje aj novým chemickým vláknam, ktorých význam a používanie v textile neprestajne rastie. Vopršalova kniha má dôležité miesto v našej literatúre textilného odboru.

Nielen zo stránky odbornej, ale aj zo stránky terminologickej podstatným prínosom v našej literatúre je skromná, ale závažná kniha *Ako skvalitňovať prácu v trepárňach*, ktorú napísal Ludovít Bako⁷. V knihe rozoberá nielen prácu tre-

⁴ J. Simon, *Technológia pradiarstva, pradenie mykanej a česanej vlnenej priadze*, Študijný a informačný ústav odborného školstva, Praha 1958.

⁵ V. Votánek-R. Mesjar, *Technológia väzieb pletenín*, Slov. vydavateľstvo technickej literatúry, Bratislava 1954; porov. rec. v Slov. odbornom názvosloví IV, 1956, 380.

⁶ W. Vopršal, *Náuka o textilných materiáloch*, Slov. vydavateľstvo technickej literatúry, Bratislava 1958.

⁷ L. Bako, *Ako skvalitňovať prácu v trepárňach*, Práca, Bratislava 1954; porov. *Názvoslovie trepárni*, Slov. odborné názvoslovie IX, 1961, 324-338.

pární, strojové spracovanie ľanových a konopných stoniek, spracovanie výtrepkov a výrobu kúdele, ale preberá aj pestovanie ľanu, skladovanie, máčanie a rosenie ľanu. V protiklade k termínu *byľ* z rastlinnej biológie Bako pre túto špeciálnu oblasť a výrobu uplatnil termín *stonka* (ľanu, konopí); v zhode s ľudovosťou našej terminológie s takýmto postupom treba súhlasiť. Redakciou zavedený názov *drhľen* namiesto *česadla* (ľud. i *hachľa*, č. *vochle*), resp. *vyčesávacieho stroja* však nemožno schváliť.

Pôvodná práca Jozefa B u d a j a *Mechanické a energetické zariadenia v textilnom priemysle*⁸ je cenným prínosom najmä v textilnom strojárstve a elektrotechnike, no má svoj význam aj v oblasti terminológie. Bude jej patriť zásluha, že upevnila správnu terminológiu v týchto názvoch: *čuchracie*, *trepacie*, *mykacie*, *navíjacie*, *prameňové*, *preťahovacie*, *česacie*, *dopriadacie krúžkové stroje*, hoci namiesto *prevíjacích strojov* píše ešte *súkacie stroje* („na prevíjanie priadze z potáčov... na cievky“). Používa dôsledne názvy *člnkové* a *bezčlnkové krosná*, *návoj*, potom *rozstup* (*rozteč*), *mastenie reťazí*, *jednorúrkové* a *dvojrúrkové zariadenia*.

Osobitnú pozornosť si zaslúži zborník prác *Slovenský ľudový textil*,⁹ edícia Ústredia ľudovej umeleckej výroby, ktorá v redakcii Adama Prandu obsahuje štúdie o tkaninách a väzbách (Anna Bartošová), o výšivkách (Elena Holéczyová), o prácach z nití, najmä čípkách (Ema Marková) a o strihoch a šití ľudového kroja (Mária Morávková). Pre poznanie textilnej terminológie našej domácej výroby majú tieto štúdie základný význam.

*

Po tomto prehľade slovenskej textilníckej literatúry venujeme pozornosť niektorým terminologickým otázkam.

Názov *priadny ľan* nás vedie k úvahe o dôslednom využívaní prídavného mena *priadny*. Toto prídavné meno vyjadruje, že príslušnú rastlinu, resp. vlákno z nej možno priať. Túto vlastnosť možno vyjadriť podstatným menom *priadnosť*. Pri posudzovaní a hodnotení textilných vlákien budeme označovať *priadnosťou* tú ich vlastnosť, ktorá je veľmi významná z hľadiska pradenia hodnotnej priadze. Tým iba do dôsledku rozvíjame zásadu, že základné sloveso *priať* je z terminologického

⁸ J. B u d a j, *Mechanické a energetické zariadenia v textilnom priemysle*, Slov. vydavateľstvo technickej literatúry, Bratislava 1959.

⁹ *Slovenský ľudový textil*, Osveta, Martin 1957.

hľadiska vhodnejšie ako odvodené *spriadat'*, *spriadanie*. Preto podľa našej mienky termín *priadnosť* je vhodnejší ako *spriadavosť*, podobne ako príd. meno *priadny* je priehľadnejšie ako *spriadaný*, prípadne *spriadateľný*.**

Tú vlastnosť textilných vlákien, ktorú zisťujeme hmatom, ohmatávaním, Vopršal správne označuje ako *ohmat'*.

Termínu *máčanie* (ľanu, konopí), ako ho používa Bako i Vopršal, treba v textile dávať prednosť pred variantom *močenie*, ktorý je bežný v ľudovom jazyku. Výraz *močenie* sa terminologizoval v lekárstve (vylučovanie moču z tela).

Uvedli sme už, že vytváranie jednej pevnejšej nite z viacerých sa v slovenčine vyjadruje slovesom *zosúkať*. L. Reichlová-Kucháriková píše: „Zosúkaná (česky „skaná“) priadza vznikne, keď sa skrútia dve alebo i viacej nití v jednu pevnejšiu a hrubšiu niť.“¹⁰ Takto správne sa píše v knihe *Slovenský ľudový textil* aj vo Vopršalovej *Nauke o textilných materiáloch*. Žiadalo by sa, aby sa tento termín dôsledne uplatňoval aj v ostatných knihách, ktoré vydáva to isté vydavateľstvo (SVTL).

V knihe *Nauka o tovare* nachádzame aj ďalšie odvodené termíny. Slovesom *zosúkať* a termínom *zosúkanie* sa vyjadruje dokonavosť deja. Opakovací vid sa tu správne a dôsledne vyjadruje formou *zosúkavanie*, resp. slovesom *zosúkavať*. Týmto formám treba dávať i v terminológii prednosť pred variantmi *zosukovať*, *zosukovanie*, ktoré nie sú utvorené podľa živého, produktívneho modelu.

V ľudovej reči *súkaním* sa označuje činnosť, ktorou napr. z dlhých ľanových alebo konopných vlákien povesná zakrúcaním rukou alebo i šúľaním na stehne ku kolenu sa vytvára niť, ktorá sa pretiahnutím a upevnením pomocou smoly mení na dratvu, používanú na zošívanie koží.

V priemyselnej textilnej terminológii sa na správne vystihnutie činnosti prípravy útku a osnovy prevíjaním nití, priadze z potáča na cievky a cievky prestáva používať nejednoznačný názov *súkanie*.

Tie oddelenia tkáčovní a pletiarňí, kde sa pripravuje útok alebo osnova *prevíjaním* nití (priadze) z nevhodných tvarov cievok na vhodné tvary, sú *prevíjárne* (nie *súkárne*). Ak ná-

***) Pozn. red.: Názov *spriadavosť* označuje skôr vlastnosť nití alebo priadze, nie vlastnosť takého polovýrobku, ako je ľan alebo konope. Preto treba termíny *priadnosť* a *spriadavosť* rozlišovať.

¹⁰ L. Reichlová-Kucháriková, c. d. II, 15.

zov *prevíjanie*, ktorý sa začína používať i v českej textilnej literatúre, je jednoznačný a významove priezračný, podobnú prednosť má aj názov oddelenia *previjáreň*. Pravdaže, oddelenia pradiarní, kde sa spevňujú nite *zosúkavaním* dvoch alebo viacerých nití, najmä na prípravu osnovy, treba nazývať *zosúkárňami*, j. č. *zosúkáreň* (nie „skáreň“).

Prevíjanie, snovanie, šlichtovanie a navliekanie patria do prípravy na tkanie, prevíjanie, snovanie i do prípravy na pletenie. Preto tieto oddelenia majú meno: *previjáreň*, *snováreň*, *šlichtovňa*, *navliekáreň*. Používa sa pre ne spoločný názov *prípravovňa*.

V trenčianskej Merine toto prípravné oddelenie veľmi výstižne nazývajú *predtkáčovňou*. Tento názov namiesto nejednoznačného názvu *prípravovňa* je veľmi výstižný. Vytvorený je paralelne k názvu *predpradiareň*, ktorý už celkom zovšeobecnel, hoci v hovorovom štýle robotníkov v Merine žije i názov *prípravovňa* — „preparacion“ ako zvyšok názvov uvedených francúzsskou firmou Thibergien, ktorá založila a do znárodnenia vlastnila tento vlnársky závod. — Analogicky v pletiarňach máme *predpletiarne* s oddelením previjárne a snovárne.

V pradiarňach a tkáčovniach sa stretáme aj s termínom *prisúkanie*, *prisúkavanie*. *Prisúkavanie* je činnosť, ktorou sa spája prostým zákrutom (bez uzla) roztrhnutý prameň v predpradiarni alebo aj niť pri navliekaní do nitelníc a brda. V tomto význame je názov *prisúkavanie* správny a potrebný, lebo pomenovanie *spájanie* nie je také jednoznačné.

V trenčianskej Merine nazývajú *spájaním* prípravnú prácu pred *zosúkavaním*. V odbornej literatúre sa tento pracovný proces nazýva *zdvojovaním* alebo *združovaním*. Názov *zdvojovanie* by bol veľmi vhodný, keby sa zosúkali len dve nite. Niekedy sa však spájajú tri i štyri. Názov *združovanie* vystihuje túto činnosť, ale má tú nevýhodu, že sa už používa v predpradiarni, kde sa predpriadza prípravuje niekoľkonásobným združovaním prameňov a ich pretahovaním. Pracovníci v tomto oddelení dávajú prednosť názvu *zdvojovanie* pre jeho jedinečnosť v textilnej terminológii, hoci pri spájaní viac ako dvoch nití je tu istá protizmyselnosť. Ťažkosti vznikajú i pri názve príslušného oddelenia a pri označovaní pracovníkov v ňom, hoci ide vlastne iba o časť *zosúkárne*. Pracovníkov tu máme volať *previjármi*, *previjárkami*, špec. previjárkami na zosúkovacích strojoch a zdvojovacích strojoch, pokiaľ celkom dobre nevystačíme so spoločným názvom *pradiar*, *pradiarka*.

Po navíťi osnovy na osnovný návoj a pri zachovaní alebo vytvorení nitového kríža (podľa toho, či ide o prácu na domácich snovadlách alebo v závode) na *ciepkoch* jednotlivé nite sa vedú popri sebe cez nitelnice a brdo. Pre činnosť zavedenia nití do nitelníc a brda v bidle máme názov *naberat' - nabera-nie*. Popri slovese *naberat'* používa sa i sloveso *navliekat'* (nárečove *navlákat'* i *navláčať*), podobne ako *navliecť nit'* do uška ihly.

V priemyselnej textilnej výrobe sa upevnilo používanie názvu *navliekanie*; podľa neho sa nazýva aj oddelenie *navliekáreň* a pracovníčky v ňom (pravidelne ženy) *navliekárky*. O tom svedčí bežná prax v našich textilných závodoch a úzus závodných časopisov v Ružomberku, Žiline, Trenčíne, Kežmarku.

L. Reichlová-Kucháriková používa zväčša názov *navliekanie*, ale popri ňom niekde i *nabera-nie*. „Spôsob, podľa ktorého sa nite navliekajú do nitelníc, volá sa navliekanie čiže ‚nabera-nie‘ (po česky ‚návod‘).“ Inde píše: „Navliekanie do nitelníc možno nahradiť aj navliekaním do povrázok, ktoré sú umiestnené pri osnovnom návoji, keď sa tkajú farbisté tkané vložky, tzv. ‚prietky‘.“¹¹

Anna Bartošová v zborníku *Slovenský ľudový textil* píše sústavne *navliekanie*, ale používa i „návod“, hoci má aj *návlek*.

V *Náuke o tovare* sa píše iba *navliekanie, návlek*.

Z celkovej súvislosti vyplýva, že tam, kde je *navliekat'*, *navliekáreň*, *navliekárky*, môže obstať jedine termín *navliekanie* na označenie činnosti a *návlek* na označenie spôsobu, ktorým sa nite navliekajú do nitelníc a potom do brda v bidle.

Už v 2. vyd. Dufkových *Väzieb listových tkanín* (vyšli koncom r. 1961) sa sústavne používa termín *návlek* (pozri napr. kapitolu *Rôzne návleky nití do listov*, str. 36 n).

K názvu *nitelnice*, s ktorým sme sa stretli v súvislosti s *navliekaním* a *návlekom*, treba doložiť, že je výlučným a jediným textilným termínom v domácej i remeselníckej výrobe na Slovensku a používa sa aj v priemyselnej výrobe. I z citátov z L. Reichlovej-Kuchárikovej a A. Bartošovej je to zrejmé. Z A. Bartošovej citujeme: „Používanie termínu *list* na označenie nitelníc je známe v českom textilnom názvosloví. Na Slovensku nie je známe.“¹² Pracovníčka Národopisného ústavu

¹¹ L. Reichlová-Kucháriková, c. d. II, 32.

¹² *Slovenský ľudový textil* 20.

SAV J. Paličková - Pátková v tejto otázke píše: „Na miesto poslovenčeného *lúč* treba bezpodmienečne používať *brdo*, pretože je to termín takmer celoslovenský. Rovnako *list* treba nahradiť termínom *nitelnice*“ (v liste z 23. 11. 1959).

Názov *nitelnice* je veľmi starobylý. Známy bol aj v češtine. Je doložený zo 14. stor. v slovníkovej práci *Glossář* profesora Karlovej univerzity Majstra Klareta (umrel asi r. 1379), ktorý *nitelnice* („*nytidlnicze*“) prekladá do latinčiny ako *filatorium*.¹³ Dnes sa v češtine už nepoužíva názov *nitelnice*, ale *brdo*. V poľštine i v priemysle používajú termín *nicelnice*, v ruštine *nitčenka* i *remiza*.

Spomenuli sme už, že L. Reichlová-Kucháriková uvádza i *ručné krosná s nitelnicovým strojčekom* (II. diel, str. 28). Nitelnicový strojček je na nich umiestnený navrchu krosien. Príslušná *ziva* sa vytvára pomocou *karát*, *ľud*. i *listov* nad krosnami.

O užitočnosti nitových nitelníc (v priemysle sa zväčša používajú drôtené nitienky – *helvy*) svedčí nová skúsenosť našich odborníkov: za návštevy v SSSR zistili, že tam znova používajú nitelnice s nitovými *helvami* (nitienkami), lebo pri ich používaní vzniká menej prietrhov osnovných niti.

Súvislosť názvu *helva*, *helvy* (uvádza Križko) s ruským *gálevo* (v tom istom význame) je očividná.

Nitelnice sa dávajú do pohybu *stúpaním* nôh na podnože.

Názov *stúpanie na podnože* sústavne používa L. Reichlová-Kucháriková. Križko uvádza i spojenie: *tkáč vystúpi* (čiže *stúpi*) na niektorú podnož alebo podnože.

Pre uvedenú súčiastku krosien, vsadenú do hrebeňa v spodnej zadnej prejme pod osnovným návojom a uvádzajúcu do pohybu nitelnice, aby sa vytvárali zivy, používa sa v celej našej textilnej literatúre názov *podnože* (j. č. tá *podnož*, mn. č. *podnože*, na *podnožiach*). Iba v Dufkovej knižke o *Väzbách listových tkanín* sa neodôvodnene používa zdobenina *podnožky*, *podnožka*. Nejde tu o nejakú drobnú súčiastku, ale o poriadnu latu, preto tu zdobenina nie je namieste.

Slovník slovenského jazyka (I. diel) neuvádza názov *ciepky*, ktorým sa na krosnách označujú dve okrúhle paličky (inde i dve ploché latky), na koncoch v zárezoch spojené motúzkom, pomocou ktorých sa v osnove pri zadnom návoji vytvára nitový kríž. Novšie sa jednotlivé *ciepky* latkového

¹³ V. Flajshans, *Klaret a jeho družina*, Praha 1926, 199.

tvaru vkladajú i medzi jednotlivé vrstvy osnovy na návoji, aby sa osnovné nite pri navíjaní hlboko nevrezávali do spodnej vrstvy, aby sa potom pri tkaní osnova zasa ľahko odvíjala.

Názov *ciepky* by bolo možné pokladať aj za pomnožné meno, ale vyskytuje sa (napr. v Tekove a inde) aj *okružly ciepok*. V nárečiach máme doložený tento názov aj v ženskom rode *ciepka* (Moštenica pri B. Bystrici, Teplička nad Váhom pri Žiline). Etymologicky ho netreba spájať so slovesom *ciepkať* (ako to robil J. Mihál v Lude), ale s podstatným menom *cepy*, *cep*. Kým zdobnenina *cepík* sa využíva na pomenovanie kratšej, pohyblivejšej čiastky cepov, ktorou sa vytlka zrno z klasov pri ručnom mlátení cepami (dlhšia časť, ktorá sa drží v rukách, volá sa v Turci *ručeň*, v Ponitří *hólka*), v tkáčskej terminológii náš ľud využíva iný tvar zdobneniny, utvorenej nie príponou *-ík*, lež *-ok*, pri ktorej sa niekedy dlži korenná samohláska (*e - ie: cep - ciepok*); obdobne máme na krosnách *kolok*, 2. p. *kolka* (os na škripci-koliesku obrtačiek na striedavý pohyb nitelníc), kým inde je zasa *kolík* (od *kól*, 2. p. *kola*).

Slovník slovenského jazyka uvádza heslo *činky*² ako tkáčsky názov vo význame *ciepkov*. Správne je heslo *činky*¹ ako názov na označenie náradia v telesnej výchove (dve železné gule spojené tyčou), ale najmä vo vzpieraní (tyč s prekladateľnými kotúčmi, závažiami na oboch koncoch). Autori *Slovníka* sa asi opierali o doklad z Dufkovej knihy *Väzby listových tkanín*.

Na snovadlách však máme *činy*, dlhšie drevené laty s kolíkmi, na ktorých sa snovaná osnova jednak preberá do nitového kríža (pri snímaní sa doň zasunú ciepky), jednak sa vedie do spodného alebo vrchného zvratu (nite sa vedú rukou alebo piestikom do opačného smeru).

Pri neobyčajnej významovej preťažnosti slova *látka* treba súhlasiť s tým, že sa v novšej textilnej literatúre ustálil pre tkanú látku termín *tkanina* (obdobne i *pleténina*). Správne sa uplatňuje i názov *tkaninový návoj* miesto názvu *tovarový* (čes. *zbožový*), *baliaci návoj*.

Slovník slovenského jazyka má heslo *hachľa* a charakterizuje ho ako nárečové slovo vo význame „nástroj na česanie lanu, konopí, česák“. V tomto význame sa toto pôvodom nemecké slovo (Hechel) používa zväčša na západnom Slovensku, ale aj v hornom Ponitří (okolie Prievidze), kým na ostatnom Slovensku sa zväčša používa pre tento nástroj názov *štet* (na

východe šcec), v Liptove i česadlo, niekde i železnica, t. j. železnica (okolie Partizánskeho v Ponitří).

Činnosť, ktorá sa vykonáva na hachli, česadle, šteti, železnici, nazýva sa česaním. Preto z hľadiska významovej priezračnosti v textilnej terminológii treba používať názov česadlo, hoci najrozšírenejší názov je štet.

V priemyselnom spracúvaní ľanového a konopného vlákna v pradiarňach sa používa niekoľkonásobné česanie rozličného druhu.

Po predčesávaní (zatiaľ je tu bežný názov špicovanie), ktoré sa iba zavše koná ručne s lepším vláknom, aby sa štiepaním získala väčšia výťažnosť čiže viac suroviny, nasleduje *prvé strojové česanie*. Publikácia býv. Povereníctva obchodu *Textilné suroviny a tovaroznalectvo*¹⁴ v zhode s ľudovým úzom nazýva toto strojové česanie *hachľovaním*, keďže sa vykonáva na *hachľovacích strojoch* (str. 60). Z nich získané *hachľované vlákno*, správne *povesno*, sa v klasickom procese zase hneď ručne *dočesáva*, triedi a balí.

Naproti tomu *kúdel'* (na rozdiel od *povesna*, dlhého vlákna) pri výrobe poločesanej a česanej priadze („kúdel'ky“) sa spracúva po tzv. kúdel'ovej linke *česaním*, nazývaným *mykaním*, na *mykacích strojoch*, po ktorom nasleduje pri výrobe česanej priadze posledné česanie na *česacích strojoch*, ako sa všeobecne nazývajú.

V priemyselnom spracúvaní ľanového a konopného vlákna rozlišujeme teda tieto druhy česania: dlhé vlákno sa ručne predčesáva, strojom češe čiže hachľuje a ručne dočesáva, no najčastejšie sa koná strojové česanie čiže hachľovanie.

Nárečové výrazy *hachľa*, *hachlička*, *hachľovanie* znejú v spisovnej slovenčine cudzo pre ich jasne pocitovaný nemec-ký pôvod. Preto sme za hachľu (vochl'u) navrhovali názov *česadlo*, *česačka* (názov *drhlen*, ktorý nachádzame napr. v Bakovej knihe, nemá v slovenčine opodstatnenie)¹⁵; ďalej sme navrhovali hachľovanie (vochl'ovanie, drhl'ovanie) nazvať *česaním* a hachľovací stroj *česacím strojom*, kým pre konečné česanie po kúdel'ovej linke sme navrhovali názov *vyčesávanie*, *vyčesávací stroj*.

Odborníci z priemyslu však z praktických príčin (zachovanie jednotného termínu pri výrobe vlnenej i ľanovej priadze vzhľadom na ten istý proces na takých istých strojoch) trvajú

¹⁴ *Textilné suroviny a tovaroznalectvo*, Bratislava 1956.

¹⁵ V. Uhlár, *K terminológii výroby vlákna*, Slov. odborné názvoslovie V, 1957, 24–27.

na zachovaní názvov *česanie* a *česacie stroje* pri spracúvaní kúdeľového vlákna po mykaní, kým práve pre hachľovanie hľadajú náhradu v názve *vyčesávanie* (*vyčesávací stroj*), lebo tento názov v klasickom procese spracúvania dlhého vlákna práve dobre zapadá medzi *predčesávanie* a *dočesávanie*.

Takéto riešenie uplatňuje i Karol Okál, pedagogický vedúci praktického výcviku na priemyselnej škole textilnej a papiernickej v Ružomberku, v chystanej knihe *Spracovanie ľanu a konopí*. Názvy *hachličky*, *hachličkové pole* nahrádza v priemysle zaužívanými názvami *hrebene*, *hrebienky*, *hrebennové oihlené pole*. Bako má v Názvosloví trepárni termíny *ihlovka*, *ihlovkové pole*.

Zaiste bude potrebné v pletiarском odbore uvažovať o vhodnejšom pomenovaní jednotlivých pletiarських strojov, lebo doterajšie tradičné triedenie na pletacie stroje a stávky podľa použitia jazýčkových alebo háčikových ihál (sú aj duté čiže rúrkovité ihly) nevystihuje dobre ani typové ani konštrukčné vlastnosti pletiarських strojov, ktoré z rozličných príčin mávajú až trojslovné pomenovania. No tu nejde iba o slovenskú pletiarську terminológiu, ale o všeobecnú klasifikáciu pletiarських strojov. Bude treba hľadať nové názvy, pričom treba vychádzať z pomenovania tohto textilného odboru (*pletenie*, *pletiarstvo*) a využiť ho na pomenovanie strojov (*pletací stroj*).

V knihe *Technológia osnoverného pletiarstva* od sovietskych autorov O. D. Galaninovej a A. M. Kacenenbogenea (preložil, upravil a doplnil Cyril Bursa, vydalo SVTL, Bratislava 1960) prekladateľ nepoužíva názvy *stávok* – *krosienka*. Namiesto doterajších názvov *osnoverné pletacie stroje*, do ktorých patrili *osnoverné stávky* a *rašle*, používa názvy *osnoverné pletiarške stroje*, *rašle* a *rašlové osnoverné pletiarške stroje*.

Isté však je, že rozdeľovať pletiarške výrobky podľa tradičného spôsobu na pletiaršky a krosienkový („stávkový“) tovar je nepotrebné, zbytočné, veď ide vždy o výrobky, ktoré sú *pleteninami* a teda sú pletiarškim tovarom.

S Votánkom a Mesjarom treba súhlasiť v tom, že používajú názov *raport* čiže *opakovanie* (pri väzbách), a nie umelý názov *strieda*, ktorý treba odstrániť aj z tkáčstva.

V mäkkej galantérii sa stretávame s rozličnými textilnými výrobkami, ktoré majú zväčša ozdobný ráz. L. Reichlová-Kucháriková uvádza osobitnú kapitolu *Pozamentérie*, v ktorej píše: „Pozamentárstvo je odvetvie textilného priemyslu, vy-

rábajúce *pozamenty* a *pozamentérie* čiže *bortne*, *lemy*, *šnúry*, *strapce*, *spinky* a iné podobné výrobky.¹⁶ Správne rozdeľujeme *pozamenty* čiže *polovýrobky* (šnúry, gimpa, šujtáš, buritáš, prezidentka, biza, tresa, šnurovadlo, lacetka, herkuleska, bortňa, libačková šnúra, ženilka, krepinka) a *pozamentérie* čiže *výrobky z pozamentov* (strapce, gombičky, spinky, opasky, ozdobné goliere a šnurovania, ozdobné zväzovania, lemovania a i. ozdobovanie šiat a vypracovanie dekoratívnych predmetov).

Viaceré z týchto výrobkov sa používajú doteraz, viaceré však jestvujú už iba v ľudovom odevu a v historických krojoch. Ale vyspelá národná kultúra nemôže zanedbávať ani túto oblasť a príslušné názvy.

Dnes sa s názvami *pozamentár* (výrobca *pozamentov*, šnúrkár, obrúbkár, pramár) stretávame pomerne zriedka.

Všetky takéto a podobné *polovýrobky* a *výrobky* sa už dnes zhotovujú priemyselne v závodoch na výrobu stúh a prámikov, prámov; s ozdobnými (módnymi) výrobkami sa stretávame v tzv. *pramkárskom* tovare. S niektorými názvami, uvádzanými u L. Reichlovej-Kuchárikovej, sa nestretáme v *Náuke o tovare* (1960), napr. s *bortňou*, hoci naše staršie krajčírky tieto ozdobné výrobky dobre poznajú; iba všeobecne sa tu uvádzajú „ozdobné šatové a krojové prámiky“.

Nie je správne, že sa zanedbáva základné slovo *prám* a odvodenina *pramárstvo*. Z literatúry máme naporúdzi výraz *prámovaný* od slovesa *prámoviť* z Kalinčiakovej *Reštaurácie*: Teraz sedel za stolom s prámovanou čapicou na hlave... (kap. V). M. Rázusová-Martáková v preklade *Cyranu z Bergeracu* od E. Rostanda (1960) na str. 125 tiež používa slovo *prám*:

Hoc všetka plst klobúka zodratá, / vždy pero kryje spĺzly *prám*!

Šujtáš je v bývalom uhorskom, a teda i v slovenskom prostredí zdomácnené francúzske slovo *soutache*. Je to úzka šnúrinka s rozdvojeným vkladom, často opletená kovovými nitami striebornej alebo zlatej farby, ktorá sa používala napr. na výzdobu rohov golierov na dôstojníckej rovnošate za vyznačením hodnosti. V slovenčine je *šujtáš* muž. rodu. Nemáme *sútašky*, ani *šujtášky* (v žen. rode), ako je v *Náuke o tovare* (326).

Šujtášu sa podobá *buritáš*, ktorý je plnší, ohybnejší,

¹⁶ E. Reichlová-Kucháriková, c. d., III, 61.

vhodnejší na špirálne a vlnivé vyšívanie, tiež najmä na starých vojenských uniformách. Pomenovanie *buritáš* je pôvodom udomácnené francúzske slovo *pouritache, bouritache*. Názov *buritáš* je na Slovensku dobre známy; vyskytuje sa aj v nárečovej obmene *boritáš*.¹⁷

Gimpu, tuhú ovíjanú niť (jadro z ostro zosúkanej bavlnenej priadze sa okrutí čiže ogimpuje hodvábom, vlnou alebo inou priadzou), uvádza L. Reichlová-Kucháriková ako *pozament* (III, 63) spolu so šujtášom a buritášom, kým v *Náuke o tovare* sa uvádza medzi elastickými stuhami a prámami z gumy ako „*ovinutá* (miesto *ovitá*) gumová niť“, v zátvorke gumová *gympa* (miesto *gimpa*; str. 330).

Je správne, keď sa upevňuje názov *traky, detské traky, putká k trakom, detské podväzkové traky, traky do kočička*. *Traky* ako správny, starý a výrazný názov majú pevné miesto v našom slovníku, netreba za ne hľadať iný názov.

V tvrdej galantérii je potrebný spoločný názov pre rozličné druhy *zapinadiel* a *spínadiel*. Gombík si treba *zapäť*, šaty sa *zapínajú*, preto je správny názov *zapínadlá*, a nie *zatváradlá* (*Nauka* str. 337).

Názov *zdrhovadlá* je veľmi nepriliehavo utvorený (str. 342, *Nauka*). Nechceme uvažovať o jeho rozšírení, no je celkom namieste popri ňom používať medzinárodný názov *zips* (nie „*zip*“).

Podobne treba používať poslovenčenú výslovnosť názvu istého druhu tkaniny *štruks* (nie „*štruk*“).

Kým v elektrotechnike, technickom odbore pomerne mladom, je napr. bežné sloveso *vinúť* a termín *vinutie*, v textilnom odbore treba rešpektovať a dôsledne používať základné sloveso *viť*, resp. *naviť* a v zhode s ľudovým úzom písať *naviť osnovu, navitá osnova, navítie osnovy* ap., nie „*navinúť, navinutá, navinutie*“. Kým *návoj* je už dnes názvom súčiastky krosien, na ktorú sa *navíja osnova* alebo utkané plátno (tkanina), pre priadzu *navitú* na potáči alebo inej cievke sa vytvoril názov *návin* i *návitok*.

¹⁷ Napr. u Jána Chalupku v *Kocúrkove* hovorí Tesnošil: Ja viem, čo som od nebožtíka pána richtára počul, keď som mu tie kordovánky podšival a do kongregácie so zlatým boritášom pricifroval... (dejstvo prvé, obr. 1, výstup 2). Táto nárečová forma s citovaním Timravy sa uvádza aj v Slovníku slovenského jazyka s poznámkou (maď.), t. j. z maďarčiny. No v slovenčine niet formy *buritáška* ani *polytáška* (žen. rod), ako sa uvádza v knihe *Nauka o tovare* (str. 326). Reichlová má *buritáš*.

Pochopiteľne, ak sa tkanina *navíja* na tkaninový návoj, bolo by nesprávne a v rozpore s vyjadrovacími prostriedkami v odbornom štýle nazývať túto činnosť *balením* alebo *nabalovaním* a potom používať termín *baliaci* alebo *zbožový návoj*.

Nite z pradena sa zvijajú pomocou prístroja, ktorý sa nazýva *zvíjačky*, *zvíjadlá*. Pravdaže, ak nite zvijame a „nesvinujeme“, nemožno v slovenčine nazývať *zvíjaciou hlavu* na mykacom stroji „svinovacou hlavou“.

Obdobne sa využíva v textilnej odbornej reči sloveso *biť*, *príbijať*. Z tohto slovesa je odvodzovacou príponou *-dlo* utvorený názov súčiastky krosien *bidlo*. Táto súčiastka, v ktorej je umiestnené brdo, *bíje* tkaninu, *ubíja* ju brdom, *príbija* útkovú niť k tkanine už tkanej, *príbija* zatkaný útok. V zhode s textilnou terminológiou v domácej výrobe treba i v priemyselnej výrobe označovať uvedenú činnosť *príbijaním* a písať aj v odbornej literatúre: *bidlo príbija útok*, nie *priráža*.

Nemožno obísť ani názov *zošľachtovanie* s dubletou *zušľachtovanie*. Na priemyselnej škole textilnej a papiernickej v Ružomberku, ktorej tkáčsky odbor oslávi v r. 1962 dvadsať rokov trvania, po celý čas sa v učebnom pláne a na vysvedčeniach v názve učebného predmetu používa tvar *zošľachtovanie*, ktorý by mal byť záväzný aj v odbornej terminológii. Tvar s predponou *zo-* je plne odôvodnený: dokonavé slovesá tvoríme z nedokonavých touto predponou, preto k nedokonavému slovesu *šľachtiť* máme dokonavé sloveso *zošľachtiť*, teda aj *zošľachtovanie* (v slovenčine niet slovesa *ušľachtiť*, ani predpony *zu-*). Tak by sme to chceli mať aj v najnovšej publikácii, v preklade *Príručky o praní*,¹⁸ kde na str. 145 je kapitola *Zušľachtovanie*.

Naše poznámky zaiste nezachycujú všetky otázky textilnej terminológie a nemajú byť ani pokusom o jej sústavné spracovanie. Ide skôr o zistenie istých nedôsledností a jazykových nesprávností v niektorých slovenských publikáciách z textilného odboru. Pokladali sme za potrebné upozorniť na túto problematiku najmä preto, že publikačná činnosť slovenských vydavateľstiev sa aj v tomto smere utešene rozrastá a že základné textilné termíny sa budú používať aj v súvislosti s polytechnizáciou vyučovania.

¹⁸ R. M ö n c h, *Príručka o praní*, Slov. vydavateľstvo technickej literatúry, Bratislava 1960.

Z P R Á V Y A P O S U D K Y

ÚSILÍ O NORMALIZACI HUTNICKÉHO NÁZVOSLOVÍ

V období před J. Sv. Preslem byl vývoj české hutnické terminologie živelný, byla velmi chudá a přeplněná zkomolenými německými názvy. Teprve J. Sv. Presl v létech třicátých min. století při překladu Poppeho *Technologie všeobecné a obzvláštní*, do které zařadil i několik statí vlastních, se zabýval systematicky českým odborným názvoslovím téměř všech výrobních odvětví, mezi nimiž výroba železa a jeho zpracování nabyla již značného významu. Presl byl nucen jít do podrobností jak v popisech zařízení, tak v technologii. Daného úkolu se zhostil se zdarem.

Další etapu v péči o odbornou terminologii znamená *Materiál k slovníku technologickému* vydaný r. 1861 hutníkem a chemikem Arnoštem Vysokým. Autor ve své práci věnoval velkou pozornost hornictví a hutnictví. Každý termín doložil a porovnal s názvy ruskými, německými, polskými a někdy i francouzskými. Excerpoval nejen z české literatury počínaje 16. stoletím, ale shledával materiál též u pracujícího lidu, u horníků, hutníků, řemeslníků atd. Sám napsal v předmluvě: „Co nemá Čech, má snad Moravan, Slovák nebo Slezák... Co by pak nám scházelo, můžeme přijmouti od Jihoslovanů, zvláště ale od Rusa, honosícího se bohatou literaturou technickou.“

Soustavně českou hornickou a hutnickou terminologií se zabýval Josef Hrabák, profesor horní akademie v Příbrami, který r. 1887 vydal *Terminologický slovník hornický* a r. 1907 slovník hutnictví zvláště železářství. Navazuje vědomě na zmíněnou práci A. Vysokého, která mezitím zastarala. Sbíral materiál pro terminologii za pomoci svých odborných přátel. O nejdůležitějších termínech z oboru železářství se dohodl s nejlepšími odborníky kladenskými a královodvorskými.

Zmínky též zasluhuje *Německo-česko-ruský hornický a hutnický slovník* Eduarda Hořovského z r. 1890, který se opírá, pokud jde o české prameny, o Fr. Jungmanna, J. Sv. Presla, Fr. Špatného, Ar. Vysokého, Fr. Št. Kotta aj.

Po Hrabákovi pečoval o správnou terminologii ve svých přednáškách o mechanické technologii František Hasa na české vysoké technické škole v Praze. Hasa vydal svou technologii počátkem dvacátých let t. století.

Vývoj se ovšem nezastavil obsah některých názvů se změnil a v celku bylo hutnické názvosloví obohaceno stovkami nových názvů, jak si to vyžádal rozvoj metalurgie. Je samozřejmé, že mnozí odborní spisovatelé sami nebo redakce časopisů a vydavatelství dbali na čistotu jazyka a na

dobrou odbornou terminologii; scházela však soustavná a organizovaná péče o hutnické názvosloví. Teprve po osvobození r. 1945 se objevily snahy upravit názvosloví podle nových poměrů; tak např. Technický výbor všeobecných válcoven navrhl definice hutních výrobků, avšak návrh se nedostal přes připomínkové řízení. Řada článků o hutnické terminologii v *Hutnických listech* vzbudila sice pozornost, ale nedospěla k systematické názvoslovné práci. Přece však převládlo přesvědčení, že rozháraný stav hutnické terminologie vyžaduje nápravy. Tohoto záslužného úkolu se ujala brzy po svém založení Čs. vědecká technická společnost (sekce pro hutnictví a slévárenství).

V této instituci se započalo se zhromažďováním hutnického názvoslovného materiálu koncem r. 1955. Již v listopadu uvedeného roku byla sjednána dohoda o spolupráci s Ústavem pro jazyk český ČSAV. Ústav dal k dispozici svůj materiál z oboru hutnictví a zejména své zkušenosti pro přípravu slovníku a excerpce materiálu. Naproti tomu si vyhradil účast na lexikografické koncepci, na způsobu zpracování hesel apod. a vyslal do hutnické terminologické komise při VTS-HS svého zástupce. Tato dohoda byla v r. 1957 zpřesněna a doplněna. Pro excerpce hutnických názvů byli získáni spolupracovníci, kteří měli již zkušenost z terminologické excerpce v Ústavu pro jazyk český. Bylo použito též směrnic ústavu pro jazykovou excerpce. Při VTS-HS byla založena malá příruční knihovna hutnických prací pro excerpce. Šlo zejména o nově vycházející knihy z oboru hutnictví. Bylo tak shromážděno přes 125 knih a ročníků hutnických časopisů, z nichž byla větší část excerpována (ovšem jen to, co vyšlo do r. 1956), pokud to dovolily finanční prostředky. Zachycení odborných názvů v textové souvislosti a vytvoření jejich seznamů (heslářů) bylo značně nákladné. Rozpočty velké části odborných slovníků, zvl. překladových, počítají s náklady na excerpce odborné literatury jen zcela nepatrně. Tím se však snižuje vědecká i praktická hodnota celé práce a ztrácí se cenný podklad pro práci další. Těmto nedostatkům bylo nutno předejít. Jako další pomůcky byly ve VTS-HS předplaceny časopisy *Naše řeč* a *Slovenské odborné názvoslovie*, opatřily se některé tehdy vyšlé názvoslovné publikace a terminologické slovníky. Byly též shromážděny všechny příslušné normy tehdy dostupné. Počet lístků s excerpce dosáhl 60 000. Mezi nimi je hodně duplicit, takže skutečný počet termínů je mnohem menší. Z tohoto materiálu, zachycujícího hutnické názvosloví od Presla až do r. 1956, byly vypracovány a vydány cyklostylované sešity podle dílčích oborů; tak vyšlo *Surové železo*, *Hutní keramika*, *Prášková metalurgie* a *Hrudkovální*. K podobnému zpracování bylo připraveno též názvosloví plynulého lití, výroby ocele, metalografie, kovového odpadu a některých dalších úseků.

Nevelkou, ale důležitou prací ve VTS-HS, provedenou v r. 1958, bylo vytvoření české části pro mnohojazyčný mezinárodní slovníček základních

termínů práškové metalurgie, vydaný společností *Powder Metallurgy LTD* v Londýně. Pracně a nákladně shromážděný materiál tak umožnil důstojně reprezentovat naši terminologickou i hutnickou práci v zahraničí.

Prvním předsedou hutnické názvoslovné komise byl prof. dr. Jeníček, později jej vystřídal dr. Šteiner a po jeho onemocnění zaujal místo předsedy akademik Píšek, který má velkou zásluhu o uvedení prací v život. Při vyjednávání s nakladatelstvím ČSAV o vydání celého hutnického názvosloví v jednom slovníku se ukázalo, že takové dílo by bylo nad síly dnešní komise. Proto se přistoupilo k vydávání názvoslovných norem podle dílčích hutnických oborů. V únoru r. 1959 byla vydána Úřadem pro normalizaci norma ČSN 42 0041 *Hutnické názvosloví, Surové železo a jeho výroba*.

Účelem této normy bylo odstranit alespoň z největší části nejednotnost názvů z oboru výroby surového železa zavedením názvů jednotných. V případech, kde se v praxi užívá několika názvů stejného významu, doporučuje norma pro použití výraz nejvhodnější.

Koncepce této názvoslovné normy byla zcela nová, v jaké nebyly dosud názvoslovné normy vydávány. Při tvoření výkladů a uspořádání bylo částečně použito směrnice mezinárodního výboru ISO/TC 37 pro tvoření názvů a terminologických slovníků.

Norma byla rozdělena do dvou částí — výkladové a slovníkové. První část tvoří výkladový slovník, v němž každý název je vysvětlen definicí nebo výkladem a který je doplněn obrázkovou přílohou. Druhou část normy tvoří česko-rusko-německo-anglicko-francouzský slovník názvů obsažených ve výkladovém slovníku, doplněný rejstříkem názvů v jednotlivých jazycích.

Novinkou v normě byl též oddíl historických názvů, do něhož byly zařazeny názvy pro zařízení dnes již neužívaná a starší názvy, místo nichž byly během doby vytvořeny názvy nové.

V některých případech je možno rozborem starých historických názvů odhalit nesrovnalosti v soustavě dnešních názvů, popř. vysvětlit některé skutečnosti, které by jinak zůstaly nejasnými. Skutečně vědecky založené názvosloví současné předpokládá tedy i znalost terminologie staré, už zaniklé. Především má tato znalost velký význam pro sjednocování a ustálování našeho současného odborného názvosloví, jak to naše zkušenosti potvrdily. Druhým důležitým úkolem studia staré technické terminologie je pomoc, kterou toto bádání poskytuje historické vědě. Studium starých pramenů, pokud se zaměřilo na studium dějin výrobních prostředků, se nemůže obejít bez znalosti vývoje starého technického názvosloví. V neposlední řadě slouží systematické zpracování terminologického vývoje daného oboru též přímo jako pramen poučení o historickém vývoji jeho technologie.

V r. 1960 vyšla další názvoslovná norma ČSN 42 0049 *Prášková metalurgie a její výrobky*, vytvořená podle stejné koncepce jako ČSN 42 0041 *Surové železo a jeho výroba*. Historický výklad nebyl bohužel k normě připojen a vyšel v době vydání normy v časopise *Hutník* pod názvem *Z historie oboru práškové metalurgie*.

Obě jmenované normy byly vypracovány za spolupráce Československé akademie věd, Čs. vědecké technické společnosti, sekce pro hutnictví a slévárenství a Ústavu pro jazyk český ČSAV. K vypracování obou norem poskytla ČSVTS-sekce HS terminologický materiál, o němž byla zmínka vpředě. Značnou zásluhu zde má Úřad pro normalizaci, který podporuje hutnické názvoslovné snahy s velkým porozuměním.

V r. 1961 byl vypracován heslář pro ČSN 42 0048 *Názvoslovná norma ocelových a železných výrobků* a podroben připomínkovému řízení. Došlé připomínky budou přezkoumány, zhodnoceny a připraveny k projednání ve schůzi zájemců. Půjde zde o jednu z nejobtížnějších prací v oboru hutnické terminologie dosud prováděných. Názvosloví hutních výrobků je totiž velmi rozkolísané, nepřesné a často zmatené. Tento stav se odrazil v hesláři, který byl sestaven výhradně ze stávajících norem nebo publikací. Účelem připravované normy je tento nepříznivý stav napravit. Proto nejbližším úkolem prací v r. 1962 bude rozhodnout o systému rozdělení hutních výrobků na skupiny a podskupiny a o tom, které základní názvy budou uznány za správné a ustáleny. Jen namátkou jmenujeme termíny *ingot, blok, čep, brama, špalek, plosky, sochor* atd.

Dalším úkolem bude vytvořit hesláře pro ČSN 42 0044 *Válcovny a válcování* a ČSN 42 0042 *Ocel a její výroba* a zavést připomínkové řízení. Zároveň by bylo možno dokončit názvosloví hutní keramiky ve spolupráci s komisí pro názvosloví silikátů a terminologii hrudkování, která už byla značně rozpracována. Otevřenou otázkou je, zda názvosloví plynulého litého bude pojata do výroby oceli nebo zpracováno jako samostatný oddíl.

V létech 1962 až 1965 by bylo možno při intenzivní práci dokončit názvoslovné normy ocelových a železných hutních výrobků, hutní druho-výroby, oceli a její výroby, válcoven a válcování, takže by — s ohledem na vydané již názvoslovné normy surového železa a jeho výroby a práškové metalurgie — bylo ustáleno názvosloví téměř celého hutnictví železa a oceli.

Zároveň by bylo možno pracovat na terminologii kování, lisování a ta-žení kovů, jakož i jejich tepelného zpracování, zkoušení materiálu, kovo-hutnictví a v neposlední řadě i slévárenství. Taková pracovní náplň by vyžadovala několik pracovišť, která by však musela být vhodně koordinována.

Tento článek je pouze nástinem toho, jak by bylo možno v poměrně krátké době vypracovat ustálenou a sjednocenou hutnickou terminologii.

Takto vybudovaná terminologie je nezbytná při výměně názorů mezi odborníky jak jedné země, tak i v měřítku mezinárodním. V našich poměrech je pak zejména důležité, aby souběžně s českým názvoslovím bylo vypracováno i názvosloví slovenské.

Ivo Kruliš – Miroslav Roudný

NÁZVOSLOVÍ VSTŘIKOVACÍHO ZAŘÍZENÍ NAFTOVÝCH MOTORŮ

S rozvojem naftových motorů rozvíjí se úspěšně i československá výroba vstříkovacích zařízení, která má sice mladou výrobní tradici, ale dobrou kvalitou výrobků je dnes již známa po celém světě.

Rozšiřování zahraničních trhů nutně si vyžádalo i rozšiřování technických znalostí a výzkumu, jakož i odborného školení širokého okruhu techniků, odborníků v oboru vstříkovacího zařízení.

V mnohých případech bylo nutno překládat cizí literaturu a zde se ukázal velký nedostatek v českém a slovenském odborném názvosloví vstříkovacího zařízení. Často se objevovaly v odborných člancích názvy přejaté z názvů německých a nebylo jednotnosti v názoru na názvy jednotlivých součástí.

Velmi často docházelo též k nedorozumění při objednávání náhradních dílů a mnohdy došlo i ke sporům a ke škodám.

Pro odstranění těchto závažných nedostatků byla vytvořena skupina odborníků, která po důkladném rozboru podala návrh na české a slovenské názvy základních částí vstříkovacího zařízení naftových motorů. Tyto odborné názvy byly vydány v československé státní normě ČSN 30 2300 pod názvem *Názvosloví vstříkovacího zařízení naftových motorů*.

Účelem této normy je odstranit různost jednotlivých názvů a nahradit je názvy jednotnými.

Názvy vstříkovacího zařízení byly rozvrženy do skupin v tomto pořadí: vstříkovací čerpadlo, regulátory, spojka, přesuvníky vstříku,

vstříkovače a vstříkovací trysky,
podávací čerpadla,
přídavač paliva,
čističe paliva, palivové potrubí.

Celkově bylo normalizováno 194 odborných názvů základních částí vstříkovacího zařízení. Všechny názvy jsou doplněny obrázky.

Pro informaci pro účely studijní a jako praktická pomůcka překladatelů je názvoslovná norma doplněna cizojazyčnými názvy, a to v řeči ruské, německé, anglické, francouzské a španělské. Pokud je z jednoho jazyka uvedeno názvů více, doporučuje se při překladech užít vždy názvu prvního. Překladatelé mají práci velmi usnadněnu tím, že norma

obsahuje abecední rejstříky v jednotlivých řečech, které svým uspořádáním (číslováním názvů) umožňují překládat z libovolné z uvedených řečí do kterékoli jiné.

V souvislosti s příštími pracemi na názvoslovných normách je třeba konečně připomenouti nutnost vzájemné spolupráce slovenských a českých odborníků při tvorbě nových názvů. Často se stává, že při překladech je třeba vytvořit nový název, a tu zejména pomáhá jednotné názvosloví v tom jazyce, ze kterého se překládá. Tvoření nových názvů není řídký zjev v technice. Dále jde o názvy, jejichž pojmy nesouhlasí v celém rozsahu, takže se musí někdy pracně hledat příslušný výraz v jiném jazyce.

Název *vstřikovač* jednoznačně vystihuje souhrn součástí „*držák vstřikovací trysky se vstřikovací tryskou*“ jako celku. Název *vstřikovač*, vytvořený bez jakéhokoli „cizího“ vlivu, se velmi rychle ujal a dnes je již běžně v praxi zaveden a používán.

Normalizace názvů je někdy velmi složitá úloha, a to tím složitější, čím je složitější představa, kterou název určuje. Dokazuje to i příklad, kdy se dosud nepodařilo určit vhodný český název pro *píst a válec vstřikovacího čerpadla*. Jedná se o dvě součásti sice funkčně rozdílné, které jsou však vzájemně přesně slícovány a tvoří z hlediska konstrukčního nedílný celek. Pohybem pístu ve válci je palivo vytlačováno vstřikovacím potrubím do vstřikovačů a dále tryskami do válců motoru. Nesprávně se dosud někde užívá názvu *vstřikovací element*, který je více méně doslovným překladem z cizích názvů (ku příkladu: Einspritzpumpenelement; element toplivnogo nasosa; elemento de inyección ap.); výrazová nepřesnost a nejasnost termínu způsobuje, že bývá různě chápán. Norma proto doporučuje, než se naleznou vhodnější, užívat popisného složeného názvu *píst a válec vstřikovacího čerpadla*.

Pro informaci je dále uvedeno několik nových normalizovaných názvů místo názvů starých, které plně nevyhovovaly a nevystihovaly jednoznačně názvy součástí vstřikovacího zařízení. První je vždy nový název normalizovaný, na druhém místě je slovenský název, v závorce pak nevyhovující název starý:

vstřikovací souprava – *vstrekovacia súprava* (kompletní vstřikovací čerpadlo), *sdrúžená vstřikovací jednotka* – *združená vstrekovacia jednotka* (nebylo názvu), *vstřikovací čerpadlo s vačkovým hřídelem* – *vstrekovacie čerpadlo s vačkovým hriadeľom* (vstřikovací čerpadlo s vlastním pohonem), *vstřikovací čerpadlo bez vačkového hřídele* – *vstrekovacie čerpadlo bez vačkového hriadeľa* (vstřikovací čerpadlo s cizím pohonem), *skříň vstřikovacího čerpadla* – *skriňa vstrekovacieho čerpadla* (těleso vstřikovacího čerpadla), *zdvíhátko s kladkou* – *zdvíhadielko s kladkou* (zvedák), *kluzné zdvíhátko* – *klzné zdvíhadielko* (zvedák), *opěrný taližek pružiny pístu* – *oporný tanierik pružiny piestu* (podložka pružiny), *ozubený prsten regulační objímky* – *ozubený prsteň regulačnej objímky* (ozubený segment

logickou komisí při sovětském komitétu slavistů. Jednotlivé referáty se týkaly zvláště otázek vývoje literárněvědné terminologie, současných západních prací z této oblasti, přípravy polského terminologického slovníku literárních žánrů a dále jednotlivých terminů, např. umělecká metoda, směr, škola atd. (Zprávu o poradě přináší Izvestija AN SSSR, Otd. lit. i jaz. 1961, t. XX, vyp. 4, s. 356–358.)

Pro nás je zajímavé, že akademik V. V. Vinogradov ve svém vystoupení na této poradě seznámil její účastníky s novými československými publikacemi, které upřesňují nebo obohacují terminologii literární vědy, resp. stylistiky. Zvláště se zabýval prací L. Doležela (*O stylu moderní české prózy*, Praha 1960) a stylistickými články L. Doležela a K. Hausenblase. V. V. Vinogradov upozornil na problematiku nových terminů (např. *promluva – enunciace*) v takových vědeckých disciplínách, jako je teorie promluvy, lingvistická statistika aj.

Jan Průcha

Kolektív

JAZYKOVEDNÉ ŠTÚDIE VI

Sborník obsahuje jazykovedné štúdie a materiály k dejinám slovenského jazyka 16. storočia. 16. storočie v dejinách slovenského jazyka sa vyznačuje tým, že je to obdobie, v ktorom sa spisovný jazyk slovenskej národnosti (čeština so slovenskými prvkami alebo slovenčina s českými prvkami) rozvinul a upevnil najmä v štýle administratívno-právnom a epištolárnom, a to dosť nezávisle od literárnych pamiatok náboženského obsahu. Doteraz sú príslušné jazykové texty roztratené po archívoch. Zozbierané texty — pokiaľ neboli publikované — sa tu analyzujú a uverejňujú s príslušným komentárom.

Uvodnú štúdiu tvorí práca E. Paulinyho Začiatky kultúrneho jazyka slovenskej národnosti. Ostatné práce sa delia na dve skupiny, jednu tvoria jazykové štúdie s textovými prílohami, druhú texty s najdôležitejšími historickými poznámkami.

Kniha je určená historikom, jazykovedcom a pracovníkom z príbuzných odborov.

VSAV 1961, str. 248, brož. Kčs 23,40.

A. Popovič

RUSKÁ LITERATÚRA NA SLOVENSKU V MATIČNÝCH ROKOCH

Kniha je prvým pokusom o syntetické spracovanie literárnej problematiky slovensko-ruských vzťahov v období existencie Matice slovenskej. Prináša nové poznatky nielen pre literárnu rusistiku, ale aj pre riešenie niektorých problémov z dejín slovenskej literatúry. Autor na základe štúdia súdobej literárnej situácie vytvára obraz, aký existoval v tomto období v slovenskej poézii a dráme vo vzťahu k ruským literárnym skutočnostiam. Osobitnú pozornosť si zasluhujú kapitoly o prekladaní ruskej poézie a prózy, kde autor pri rozbere jazykových a tvárnych prostriedkov ukazuje na niektoré momenty vývinu prekladateľských teórií a metód v slovenskej literatúre. Kapitola o prekladaní poézie je súčasne príspevkom k vývoju slovenského verša. Pri spracúvaní materiálu prihliada autor na český a maďarský literárny kontext, čo umožňuje vidieť nastolenú problematiku v širších súvislostiach.

Kniha je určená širokému okruhu záujemcov o literatúru. Ako pracovnú príručku ju potrebujú všetci pedagogickí, osvetoví a politickí pracovníci. Patrí do každej ľudovej a školskej knižnice.

VSAV 1961, str. 136, obr. 8, viaz. Kčs 14,-.